PROLEGOMENA
CRITICA ET HISTORICA
IN
HYGINI
DE MUNITIONIBUS CASTRORUM
LIBELLUM.

DISSERTATIO PHILOLOGICA

QUAM

AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS

AUCTORITATE ATQUE CONSENSU

IN

ACADEMIA GEORGIA AUGUSTA

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

RITE OBTINENDOS

SCRIPSIT

LUDOVICUS LANGE

HANNOVERANUS.

GOTTINGAE

EX OFFICINA ERN. AUG. HUTH.

MDCCCXLVII.

PROLEGOMENA

in Hygini Gromatici de munitionibus castrorum libellum.

Antiquitates Romanorum militares perscrutanti mihi offerebatur Hygini Gromatici de castrorum munitionibus libellus. Quem cum tantis vitiis obrutum ad nostram aetatem pervenisse viderem, ut a plerisque viris doctis conclamatus prorsus et insanabilis existimaretur, immerito autem neglectum jacere intelligerem, non solum quod unicum monumentum esset, ex quo castrorum metationis praecepta a Romanis Imperatorum temporibus observata cognoscere possemus, sed etiam quod ab homine disciplinae castrensis peritissimo conscriptus fide maxima auctoritateque dignus esset: consilium emendandi pro viribus meis libri et edendi inii. Negare non possum, me nunc quoque dubitare, vires meae an operi periculosae aleae plenissimo perficiendo aptae non satis fuerint, nec profecto diffiteor, me aliquantisper deterritum esse duorum virorum Hyginiano in libello emendando exercitatorum

1

auctoritate, quorum alter [1]) Aesculapium illum exspectabat, qui Hippolytum vitae restituisset — praeter eum scilicet neminem librum nostrum sanaturum esse —; alter [2]) autem, libro ipso cum Augiae stabulo comparato, ejusmodi domandis monstris Herculem unum satis esse negabat. Quodetsi profecto neque Aesculapii arte neque Herculis viribus gloriari possum, saeva tamen paupertas — aliunde enim castrorum Romanorum forma, quae Imperatorum temporibus in usu erat, cognosci non poterat —, et vero etiam illecebrae, quibus difficillima quaeque res et maxima caligine offusa allicere nos solet, me impulerunt, ut curis identidem repetitis in librum illum emendandum et interpretandum incumberem. Nec adeo omnia desperata ac conclamata sunt, ut primo oculorum obtutu videntur. Etenim et codicum lectiones quamvis corruptae sint, saepissime tamen genuinarum lectionum vestigia nobis exhibent, quibus me nonnullis in locis aliquanto felicius usum esse, quam antea factum erat, existimo; et universa materia libri ea est, ut in plurimis locis mathematicorum argumentorum [3]) vi ac pondere, quae scriptoris sententia fuerit, confirmare possimus. Si nihilo minus restant nonnulla, quae, quod ad ipsa verba scriptoris attinet, incerta sunt ac

---

1) Scriverius in praefatione ad scriptores de re militari. 1607.

2) Is. Pontanus, v. infra p. 4, not. 8).

3) Eorum talibus in rebus vim injuria despexit Lipsius, qui Polybiana castra describens, cum numerorum quandam computationem sententiae suae refragari videret: »*Ego vero*, inquit (de mil. Rom. 5, 4.), *scio, Martiam hanc esse, non mathematicam arenam.*«

dubia, hoc tantum aberat ut me deterreret, ut contra festinare me in edendo Hygino juberet. Sperabam scilicet fore ut, si nova editio viris doctis traderetur, aliorum quoque opera nostro libello dicaretur. Ignotus enim neglectusque sine dubio vel ob eam causam nunc jacet, quod tam raro est editus.

Editus est enim ter tantum. Ac Scriveriana quidem editio [4]), quae princeps est, ipsum textum codicis Arceriani nec eum satis fideliter exhibet [5]). Optime autem de Hygini libro meritus est, sospitatoris nomine dignus, R. H. Schele, qui textum multis locis correxit, prolegomenis etiam et notis illustravit [6]). Quae editio in Graevii thesauro postea repetita [7]) etsi immensam doctrinae eruditionisque copiam continet, non tamen, ut in re tam difficili consentaneum est, omnibus numeris perfecta est atque absoluta. Nam veram scriptoris sententiam nonnunquam non recte est assecutus et in numerorum computationibus identidem lapsus est, imprimis autem in arte critica exercenda non intra justos fines se tenuit. Luxurians enim acumen ei plures in singulis locis conjecturas suppeditabat, quas cum promiscue protulit nec certis argumentis ductus uni palmam dedit, factum est, ut in conjecturarum abun-

---

4) *Fl. Vegetii Renati comitis aliorumque aliquot veterum de re militari libri.* Lugd. Bat. 1607. p. 71—80.

5) Quamvis enim Scriverius in praefatione polliceatur, se nihil correcturum, correxit tamen hic illic menda leviora.

6) *Hygini Gromatici et Polybii Megalopolitani de castris Romanis quae exstant. R. H. S.* Amstelodami 1660.

7) Vol. X. p. 999 sqq.

dantia certo artis criticae fundamento, quod dicunt, careremus. Schelii editionem nulla postea est secuta.

Cum de codicibus tribus Guelferbytanis, quibus fundamentum textus, quem ego exhibui, nititur, quorum accuratiorem cognitionem anno superiore mihi comparavi, capite priore prolegomenon egerim, hoc loco reliqua subsidia recensere licet, quibus in adornanda editione mea usus sum. Nomino hic Joh. Isaaci Pontani emendationes in libellum Hygini de castrametatione, quae reperiuntur in foliis 2. 3. 4. codici Arceriano praefixis. Scriptae sunt anno 1621. Epistola enim, cui Pontanus eas adjecit [8]), quae ibidem fol. 1. exstat, data est ad Scriverium Harderovici 26. die Octobr. anni 1621. Praeterea exstant ibidem adnotationes quaedam Petri Scriverii in foliis 6. 21. 22., quae tamen ultra initium libri non longe procedunt.

---

8) Leguntur enim in epistola illa haec: »*De notis meis et emendationibus ad Hygini de castrametatione commentariolum, quas inferius reperies, nihil praeter ibi dicta addam.*« — Ipsis autem emendationibus haec praefatus est Pontanus: »*Quem mihi libellum Hygini de castrametatione relegendum atque emendandum tradidisti, Scriveri optime, non libellus, sed Augiae stabulum sit; ita ubique vitiis ac sordibus scatet. Initium quidem et finis humani quiddam ac sani promittere videntur, at reliqua et intermedia praesertim monstrosa, obscura et quod ille dicit non vitiosa sed vitium et unum omnia mendum sunt. Nos ope quaternionum istorum, quos ex membranis manu exaratis diligenter ac religiose conformasti nobisque inspiciendos dedisti, aliquam, ut spero, pristinis hisce tenebris lucem curavimus. Sed tui hoc totum judicii esto. Cui ego aliisque defunctus qualicunque hac opera libens eam trado. Nec enim hujusmodi domandis monstris Hercules unus satis est. Vale et fruere.*«

Nec prorsus spernendae erant conjecturae notaeque a Scriverio aliisque viris doctis marginibus codicum adscriptae. Recentiorum curae in libro nostro positae, quae quidem exstant, non sunt magni aestimandae. Nam et Nast [9]) et Roy [10]) et Planer [11]) ita prorsus a Schelio pendent, ut, nisi in rebus levioribus, ab eo fere non recedant, ad textum autem constituendum vix quidquam contulerint.

Atque haec sunt subsidia omnia, quibus in constituendo et explicando textu usus sum [12]). Textum ita constitui, ut sola codicum varietate subjecta, quo singulae lectiones fundamento critico niterentur, conspici posset. Addidi praeterea in eis locis, qui ante me correcti erant, quis eos primus emendaverit. Conjecturas autem virorum doctorum a lectionibus in textum receptis discrepantes textui subjicere nolui, quia intelligebam fore ut cum maximo chartae temporisque detrimento nulla fere aut admodum exigua utilitas ad eos, qui editione mea usuri essent, redundaret. Ceterum in commentario multa, quae huc pertinent, et

---

9) Nast und Roesch, *römische Kriegsalterthümer*. Halle 1782. p. 276—298.

10) Roy, *the military antiquities of the Romans in Britain and particularly their ancient system of castrametation*. London 1793. p. 177 sqq.

11) Planer, *de castris Romanis*. Berol. 1842.

12) Versionem libri, quae Vratislaviae anno 1778. prodiit (*Versuch einer Uebersetzung der Castrametation des Hyginus*. 8. cf. Nast. l. c. 276.) nancisci non potui. — Exstant praeterea notae manuscriptae Graevii in exemplari Scheliano, quod in bibliotheca quadam Heidelbergensi servatur, perscriptae (v. Creuzer, *Römische Antiquitäten*, p. 345.).

ea graviora afferenda erant. Levissima autem quaeque hoc in genere ut adnotarem a me impetrare non potui, anxii pusillique animi hoc esse arbitratus.

Quae praeter haec ipsi editioni praefanda putavi, duobus capitibus complexus sum, quorum priore de codicibus manuscriptis, posteriore de libelli auctore disserui.

Caput prius.

De codicibus manuscriptis.

Hygini de munitionibus castrorum libellus servatus nobis est in codicibus, qui rei agrariae scriptores continent. Quatuor familiarum, in quas Blume [1]) hos codices distribuit, duae hic considerandae sunt, prima et tertia. In codicibus secundae et quartae familiae Hygini liber ille non exstat.

Ac primae quidem familiae fons et origo nobis superest, *codex Arcerianus*, qui nunc inter MSS. Augustana bibliothecae Guelferbytanae in volumine numeris 36. 23 signato servatur [2]). Est codex mem-

---

1) *Ueber die Handschriften der Agrimensoren* in *Rhein. Mus. für Jurisprudenz*, VII, p. 173—248.

2) Quae in hoc volumine insunt, enarravit Ebert, *bibliothecae Guelferbytanae codices graeci et latini classici*. Lips. 1827. p. 5—12. — Post tempus, quo Ebert hanc notitiam codicis conscripsit; et post tempus, quo Blume codicem Arcerianum inspexit, volumen illud aliter ligatum est. Nam quae Ebert literis *a—hh* signat, ea nunc disposita sunt ordine hoc:

branaceus, literis uncialibus pulcherrime scriptus. Continet folia 157 formae quadratae majoris. Duabus partibus constat [3]), quarum prior folia 1—85, posterior folia 86—157 complectitur. In priore parte columnae non sunt, exceptis foliis quindecim primis, quae signata sunt numeris 2—7. 15—22. 8., in quibus binae columnae exstant; pars posterior tota binis columnis scripta est. Prioris partis paginae continent versus 28, posterioris versus 26. In priore parte margo binis lineis verticalibus coloris expertibus distinctus est, in posteriore singulis. Folio denique octogesimo sexto nova quaternionum series incipit, id quod indicant numeri I—VIIII, quorum in fine quaternionum singulorum invenimus singulos. Ceterum utriusque partis ea vetustas est, ut totum codicem sexto potius saeculo cum Hasio [4]) et Lachmanno [5]) quam septimo cum Scriverio [6]) et Eberto [7]) tribuamus. Hujus codicis, cujus pretium tantum est,

---

a. b. dd—hh. c. d—cc. Quaternio autem secundus ipsius codicis, qui Blumii tempore post tertium erat (Blume l. c. p. 191), nunc suo loco invenitur. — Ceterum in eis, quae ipsum codicem antecedunt, ligandis secuti sunt numerorum 1—23, quibus folia illa signata sunt, ordinem; solum folium 5. (lit. *c*), quod inter *b.* et *dd.* ligandum erat, post *hh.* ligarunt.

3) Blume l. c. p. 176.

4) *Epistolae Parisienses editae a Bredovio.* Lips. 1812. p. 208.

5) *Index lectionum Berolin. sem. aest.* 1844. p. 3.

6) *Libri appendiciarii bibliothecae Scriverianae.* Amstelodami 1663. 4. num. 136.

7) l. c. p. 12.

vix ut aestimari possit, historiam accuratius enarrandam duxi [8]).

Scriptus est in Italia, nec veri est dissimile, eum decimo jam saeculo in monasterio Bobbiensi fuisse, ibique Gerbertum abbatem, qui postea papa Sylvester II. fuit, eo usum esse [9]). Ex eodem fere tempore repetendae videntur esse correctiones, quas vetusta manus in codicem hic illic intulit [10]). Quanquam enim plerumque correctiones illae literis uncialibus scriptae sunt, uno tamen loco corrector aetatem suam ipse prodidit, forma literae *m* ea usurpata, quae saeculo IX. vel. X. in usu erat [11]). Atramentum quoque, quo corrector utebatur, minus nigrum est. Correctiones autem ipsae maximam partem ejusmodi sunt, ut quivis homo paululum doctus vel sine aliorum codicum auxilio in eas incidere potuisse videatur. Sunt tamen nonnullae in ipso Hygini libello, quae sine dubio ex alio quodam codice repetitae sunt [12]). Ac profecto cum magna pars correctionum illarum concinat cum

---

8) Secutus sum Blumium p. 179 sqq. et ita quidem, ut, quae ille recte disputavit, summatim repeterem, omissa ab eo adderem, minus recte disputata corrigerem.

9) Rigaltius in notis apud Goesium (*Rei agrariae scriptores*) p. 240. Blume p. 189 sq. Cf. tamen ib. p. 377.

10) Nonnulla etiam Scriverius aliique correxerunt, quae tamen facile a vetustioribus dignoscuntur.

11) Apud Hyg. de mun. castr. 47. super *pertinet* scriptum est *NЄm*.

12) Apud Hyg. 3. *leua* mutatum est sine sensu in *leuauit*; ibid. 29. corruptum *summamclarificum* mutatum est in aeque corruptum *summamclariorum*; ib. *indum* mutatum est in *induam*, quorum utrumque falsum est; ibid. 43. *habeant* correctum est in *audeant* (voluit corrector *audiant*).

lectionibus codicum *B* et *C* [13]), quos ex Arceriano ductos non esse videbimus, non dubito, quin corrector aut eo codice, ex quo codices *B* et *C* ducti sunt, quem ex eodem atque Arcerianum archetypo descriptum esse demonstrabimus, aut ipso illo archetypo usus sit. Fieri etiam potuit, ut nonnulla ipse ille, qui codicem Arcerianum manu sua exaravit, ex archetypo falso descripta, statim corrigeret [14]).

In monasterio Bobbiensi codicem nostrum cum aliis invenit Thomas Inghiramius, cognomento Phaedrus, anno 1494, inventumque Romam asportavit, ubi in Angeli Colotii manus pervenit [15]). Ante annum 1549, quo anno Colotius mortuus est, et post annum 1545, quo anno Metellus Sequanus Romam venit, hic posterior codicem Arcerianum descrip-

---

13) Exempla varietas lectionis textui subjecta suppeditabit.

14) Sine dubio ipse librarius codicis Arceriani in fol. 132 b. col. 1. (Hyg. 30.) quinque postremos versus scripsit, qui primo adspectu a correctore profecti videntur esse. A correctore autem esse non possunt, quia, si statueremus, a librario ea omissa esse, non explicaretur, qui factum esset, ut librarius duorum versuum spatium vacuum relinqueret. Puto ipsum librarium, cui archetypus in hac parte nimias fortasse difficultates praebebat, de industria spatium aliquod vacuum reliquisse et sequentia antea descripsisse, postea autem omissa supplevisse inque ea re coactum esse spatium vacuum relictum excedere.

15) Raph. Volaterranus, *commentar. urban.* lib. 4, fol. 45 a. ed. Basil.; ib. 16, fol. 185 b. 30, fol. 357 b. Cf. Peyron, *de bibliotheca Bobiensi*, p. XIX (quae commentatio exstat ante *fragmenta inedita orationum Ciceronis.* 1824.)

sit[16]). Haud ita multo post annum 1549 Alpes translatus sit codex necesse est.

Cis Alpes primus cum tenuit Erasmus aliquis, si fides habenda est posteriori cuidam codicis possessori, Praedinio, qui in imo margine folii 2b perscripsit: *Et hic ex bibliotheca Erasmi.* Hic Erasmus nullo pacto fuit clarissimus ille Roterodamus[17]), qui antea mortuus est (anno 1536) Basileae, quam codex ex Italia ablatus est. Statuendum est igitur, aut ignotum quendam Erasmum codicem illum possedisse, aut errasse Praedinum ipsum de prioribus codicis sui fatis[18]).

Sequens possessor D. a Lasco, qui nomen suum ipse in codice perscripsit, Polonus erat, neque improbabile est, ab illo codicem in Batavia acquisitum esse, ubi alium ejusdem gentis virum doctum Joannem vixisse constat. Tunc ad Gerardum Mortaigne codex pervenit, qui, si eum ab homine Polono emerat, facile in eam sententiam incidere potuit, ut codicem esse Polonum arbitraretur[19]). Gerardus enim, qui nomen suum in folio 1a professus est, in imo margine folii 157b versus adscripsit hosce:

Te mea rusticitas laceravit et improbus error;
Namque polonum te, sed male, credideram.

---

16) V. Metelli Sequani ipsius testimonium, quod legitur in folio 150 b codicis palatino-vaticani agrimensorum (Blume p. 185). Cf. omnino acutissima Blumii argumentatio p. 183—189. Erravit sine dubio Ebert, qui in fine notitiae codicis manu scriptae ipsi codici praefixae Colotianum eundem esse atque Arcerianum negavit.

17) Quem intelligit Ebert l. c. p. 12.

18) Blume l. c. p. 182 sq.

19) Blume l. c. p. 182.

Jam perge ad doctos, melius tractandus ab illis!
Te eheu vellem nostras non tetigisse manus.

Sine dubio Gerardus folia postrema, quae post folium 157 erant, et folia nonnulla imaginesque ex priore codicis parte exsciderat. Haec enim saeculo XVI. nondum defuisse ex apographo Vaticano et Jenensi colligitur. Quanquam certum est, ne tum quidem codicem et priorem imprimis partem plenam fuisse[20]).

A Gerardo codicem accepit Regnerus Praedinius anno 1559, ut ipse in summo margine folii 1a testatur[21]). Qui cum ipso illo anno Groningae mortuus sit, Blume statuit[22]), codicem in ejus hereditate jacuisse, dum Joannes Arcerius eum sibi comparavit. Atque hoc quidem recte sine dubio contra Niebuhrium[23]) docuit Blume, ante Arcerium, qui codicem anno 1566 tenuit[24]), Franciscum Nansium non possedisse codicem. Sed alium virum doctum invenisse mihi videor, qui codicem post Praedinium et ante Arcerium possederit. Apud Ludovicum enim

---

20) Blume l. c. p. 192—196. Erravit Blume p. 182, ubi conjicit, Gerardum folia 125—157 a reliquo codice separasse. Versus certe illi, quos scripsit sine dubio, cum in eo esset, ut codicem viro cuidam docto traderet, ad totum codicem, non ad partem postremam spectare videntur. Cf. nott. 27) 32) et pag. 15 sqq.

21) Errat Blume p. 179, verba: *Regneri nunc sum Praedinii* 1559. in folio 2b scripta esse narrans.

22) p. 180.

23) *Römische Geschichte*, 2, 550 edit. I.

24) In folio 1a (non in folio 2b, ut narrat Blume p. 179) scripta sunt verba: *At nunc Joannis Arcerii* 1566.

Miraeum Lugduni se aliquando vidisse librum gromaticum testatur Petrus Pithoeus in libro, qui anno 1565 editus est[25]. Atqui Pithoeum aliunde scimus codice Arceriano usum esse. Varias enim Arceriani lectiones ad marginem exemplaris editionis Turnebianae agrimensorum, quod in bibliotheca Parisina asservatur, adnotavit, quaeque ad paginam 75. ejus editionis de codice suo narrat, quantum perspici potest, in codicem Arcerianum quadrant[26].

Post Miraeum igitur codicem accepit **Joannes Arcerius** anno 1566. Quo habitu codex eo tempore fuerit, quo Arcerius eum possedit[27], ex numeris Romanis colligi potest, quibus folia codicis signata sunt. Cum enim terni in singulis foliis inveniantur numeri,

---

25) Petri Pithoei *adversaria subseciva* 1565. 2, 14. Qui locus Blumium fugisse videtur.

26) Cf. Blume p. 205 sq., qui tamen ipse eo inclinare videtur, ut varias illas lectiones non ex ipso Arceriano, sed ex apographo Jenensi ductas esse existimet; qua de re secus statuo, quia in apogr. Jenensi Simplicii nomen non exstat, quod Pithoeus secundum ea, quae ad pag. 75. adnotavit, in suo codice habuisse videtur. Ceterum non reticeo, argumentationem meam non esse tam firmam, ut infringi non possit accuratiore notitia codicis Leydensis. Fieri enim potuit, ut hunc, non Arcerianum, possideret Miraeus.

27) Possedit autem totum codicem. Nam folia quoque 125—157, quae ex Blumii sententia (v. not. 20) eo tempore a reliquo codice separata erant, in Arcerii manibus fuisse inde probatur, quod Scriverius (praef. ad scriptores de re mil.) ex cod. Arc. se petisse dicit, quae post fol. 125 leguntur. Accedit, quod Lipsius, qui codicem Arcerianum eo tempore viderit necesse est, quo ipse Arcerius eum possedit, totum codicem ante oculos habuit. Elect. 1, 15. Cf. Blume p. 180 sq.

quorum bini Arabici, singuli Romani sunt, Romanos ante reliquos scriptos esse colligitur inde, quod eorum series ordinem foliorum miserrime turbatum indicat. Nec tamen ante Arcerium numeri illi scribi potuerunt, quoniam eo tempore eos scriptos esse apparet, quo codex a Gerardo Mortaigne mutilatus jam erat [28]. Prior codicis pars nunc constat quaternionibus duodecim, qui deinceps 6, 8, 7, 7, 8, 8, 5, 8, 9 [29], 7, 6, 5 folia continent [30]. Posterior pars constat novem quaternionibus, qui octonis singuli foliis pleni sunt. Eo autem tempore, quo numeri Romani scribebantur, hic ordo erat:

Folia duo (1. et 6.) quaternionis primi partis prioris; quaterniones 2—9 partis prioris; quaternio 11 partis prioris, cujus 6 folia ordine falso disposita erant (2. 3. 4. 1. 8. 6.); quaternio 12 partis prioris; quaternio 1 partis posterioris; quaternio 10 partis prioris; quaterniones 2—5 partis posterioris; quatuor reliqua folia (2. 3. 4. 5.) quaternionis 1 partis prioris; quaterniones 6—9 partis posterioris.

Quod autem hi numeri Romani ad numerum CLIIII tantum progrediuntur, cum novissimi numeri Arabici 157 folia numerent, non eo explicatur, quod eo tempore tria folia a codice abfuerint, sed eo, quod folium 1, quod ligamento inservit, numero Romano signatum non est, praetereaque duo folia, quorum superior pars abscissa est (60. 62.), numeris Romanis

---

28) Si revera Miraeus codicem post Gerardum possedit, optio datur inter Miraeum et Arcerium; Arcerium autem praetuli, quia is per 40 fere annos codicem possedit.

29) Horum unum folium, id fortasse, quod numero Arabico 60 signatum est, eo non pertinet.

30) Blume p. 191.

carent, id quod festinationi numerantis imputandum videtur.

Ab Joanne Arcerio, qui mortuus est anno 1604, codicem accepit Petrus Scriverius. Quod enim hic anno etiam 1607. codicem Arcerianum appellat, id quod primus fecit [31]), inde non sequitur, ut codex tunc nondum in possessione Scriverii fuerit [32]). Ab Scriverio, quem summum in hoc codice studium collocasse constat, sine dubio profecti sunt numeri Arabici priores, quos alteris antiquiores esse inde statim colligitur, quod numeri ad hanc seriem pertinentes saepius mutati sunt in numeros alterius seriei. Scriverius igitur ordinem quaternionum effecit hunc:

Partis prioris quaterniones 1. 2. 12. 3—9. 11 (cujus quaternionis folia falso ordine [2. 3. 4. 1. 8. 6.] disposita manserunt). 10. Partis posterioris quaterniones 1—9.

Quod numeri hi ad 164 usque procedunt, explicatur eo, quod folium 1 ligamento inserviens et folia mutilata duo (60. 62.) signata non sunt, contra decem numeri (70—79) ab auctore festinante praeteriti sunt.

Scriverius aliquando folia 125—157 a codice separavit. Omnino enim separata folia illa a codice reliquo fuisse indicat folium ligamento inserviens, quod ante folium 125 invenitur [33]). Ac Blume quidem Ger-

31) In praef. ad scriptores de re militari.

32) Rejicienda est igitur conjectura Blumii (p. 179), qui propterea inter Joannem Arcerium et Scriverium Sixtum Arcerium Joannis filium inserebat. — Ceterum Scriverius jam anno 1607. totum codicem habuit; quae enim in editione scriptorum de re mil. edidit, partim in priore parte cod. Arc., partim fol. 125 sqq. leguntur.

33) Argumenta, quae Blume p. 178 praeterea addit, nec

ardum Mortaigne pro auctore ejus rei habuit, nullo alio argumento nisus, nisi quod ab illo codicem laceratum esse scimus [34]). Haec conjectura, quam non esse probabilem jam supra vidimus [35]), prorsus concidat necesse est, si verum esse probabitur, quod modo posui, folia illa a Scriverio separata esse. Ac profecto, etsi non id urgeo, quod et in ejus folii, quod ligamento inservit, et in folii 125 a imo margine leguntur verba Scriverii manu scripta: *Sum Petri Scriverii* [36]) —, hoc enim vel ita explicaremus, ut statueremus, Scriverium duas codicis partes separatas, non uno volumine comprehensas, accepisse —: tamen id argumentum conjecturam meam maxime probabilem

---

necessaria et falsa sunt. Quod enim Rigaltius anno 1614. Arceriana fragmenta vel Arcerianas scidas commemorat, ei rei nihil tribuendum est, quia Rigaltius ipsum codicem Arcerianum non viderat (cf. Blume p. 208). Quod autem Blume Schelio fragmentum tantum codicis Arceriani praesto fuisse colligit e Schelii verbis (proleg. p. 34): *Mutilum primum et ἀκέφαλον incipiens his verbis: Nunc papilionum* etc. falsissimum est, quoniam Schele non de codice mutilo, sed de mutilato initio libri Hygini locutus est. Si Blume verba illa recte ad codicem retulisset, id quod vel ideo fieri non potest, quod verba: *Nunc papilionum* etc. non in initio folii leguntur, statuere deberemus, ea, quae ante verba illa in foliis 125. 126. inveniuntur, Schelio defuisse, id quod explicari non posse ipse Blume confitebatur. Tertium quoque argumentum a Blumio ex Keuchenii editione Frontini, quae anno 1661. prodiit, petitum, haud scio an in hanc rem afferri non debeat (cf. not. 38).

34) l. c. p. 182.

35) Nott. 20) 27) 32).

36) In folio illo, quod ligamento inservit, leguntur praeterea haec: *Hyginus hic nomen auctoris scribitur, al. HYGENVS.*

facit, quod certam quandam occasionem ostendere possumus, propter quam Scriverius illud fecisse existimandus sit. Miserat enim fragmenta mathematica, quae librum de munitionibus castrorum antecedunt, et ipsum hunc librum ad Isaacum Pontanum, qui ea legeret atque emendaret[37]). Jam apparet ex notis emendationibusque Pontani, hunc ipso codice Arceriano usum esse. Fragmenta autem illa in ipso folio 125 a codicis Arceriani incipiunt. Quid igitur probabilius potest esse, quam Scriverium folia 125—157. a reliquo codice separasse et ad Pontanum misisse?

Sine dubio Pontanus .cum emendationibus suis quaterniones illos ad Scriverium remisit[38]); anno certe 1663, quo anno codex Arcerianus emtus est in bibliothecam Guelferbytanam, omnes codicis partes conjunctae fuerunt[39]). In bibliotheca Guelferbytana folia alteris numeris Arabicis signata esse puto. Eo tempore ordine dispositi sunt quaterniones hoc:

Partis prioris quaterniones 1. 3. 2. [40]) 4—10. 11 (cujus folia tunc primum recte distributa sunt ordine hoc: 1. 2. 3. 4. 6. 8). 12; partis posterioris quaterniones 1—9.

Cum folium ligamento inserviens numerum 1, et folia duo mutila numeros 60 et 62 acciperent, factum est,

---

37) V. supra p. 4.

38) Fieri potuit, ut apud Scriverium codex in has duas partes discissus maneret; ita fortasse propter verba Keuchenianae editionis Frontini a Blumio p. 178 allata (cf. not. 33) statuendum est.

39) Libri appendiciarii bibliothecae Scriv. num. 136. Blume p. 178 sq.

40) Hunc errorem, tunc primum commissum, notavit Blume p. 191 et 195; ex quo posteriore loco prodit, eum ignorasse, quo fere tempore error ille commissus esset.

ut numerorum horum series ad numerum usque 157. progrederetur.

Ex bibliotheca Guelferbytana initio hujus saeculi codex raptus est Parisios et ante annum quidem 1807, quo anno Bredovius bibliothecam Parisiensem visit. Eo enim tempore Hase codicem jam accuratius tractaverat [41]). Restitutus est bibliothecae Guelferbytanae anno 1814, ibique eum nuperrime denuo ligatum esse supra vidimus [42]).

In codice Arceriano liber de munitionibus castrorum legitur inde a folii 126b columnae 2 linea 15 usque ad finem columnae prioris folii 137b. Antecedunt in foliis 125. 126. fragmenta quaedam mathematica [43]), quae ipse codicis Arceriani librarius ad Hygini libellum non pertinere non videtur animadvertisse. Lectiones codicis, quas ipse accuratissime excerpsi, omnes in varietate lectionis attuli, nisi quod compendia *b.* pro *bus*, *q.* pro *que*, ~ pro *m* non notavi [44]).

---

41) V. Hasii *dialogus de libello geometrico Epaphroditi et Vitruvii Rufi*, qui legitur in epistolis Parisiensibus editis a Bredovio p. 202 – 242. Errat igitur Blume pag. 199. negans, codicem ante annum 1809. vel 1810. Parisios venisse. Errat et ipse Niebuhr, *Röm. Gesch.*, 2, 551 (ed. I.), qui codicem antea Vindobonae fuisse putat. — Ceterum vix est, ut moneam, ne quis de historia codicis falli se patiatur verbis Hasii (l. c. p. 210): *in variorum manus pervenit, ut ad Sixtum* (voluit *Joannem*) *Arcerium et Petrum Scriverium: inde nunc Parisios.*

42) Pag. 7, not. 2).

43) Impressa sunt apud solum Scriverium in editione scriptorum de re militari ante ipsam castrametationem.

44) Ubi lectiones codicis Arceriani a me allatae discrepant a lectionibus, quas exemplar Schelianum fidelissime ad codicis Arceriani imaginem expressum (p. 1 – 18) exhibet, id

Etsi hunc codicem pro fundamento critico, quod dicunt, habendum esse infra demonstravi, orthographiam tamen ejus sequi nolui, quandoquidem ea librarii ingenio debetur [45]).

Breviores esse jam poterimus de codicibus ex codice Arceriano ductis. Sunt autem:

1. *Apographum Metelli Sequani* [46]), quod inter annos 1545. et 1549. scriptum est. Per Tilium et Gentianum Hervetum Parisios venit; posterioris possessoris Memmii (plenum nomen est Jean Jacques de Mesmes) nomine a Rigaltio codex Memmianus appellabatur; deinde in Colberti bibliothecam et ex ea in regiam Parisiensem pervenit, ubi nunc numero 7229 signatum est [47]).

2. *Apographum Vaticanum* numero 3132 signatum. Descriptum est post annum 1504. in Italia [48]).

3. *Apographum Jenense* saeculi XVI., ea re insigne, quod ordinem codicis Arceriani prorsus neglexit [49]).

---

quod raro admodum accidit, ibi errorem in exemplari Scheliano inesse persuasum sibi habeant lectores. Plura vitia insunt in exemplari thesauri Graeviani et in editione Scriv.

45) Niebuhr, *Röm. Gesch.*, 2, 551. edit. 1.

46) V. supra pag. 10, not. 16).

47) V. omnino Blume 198—202. 184—189.

48) V. Blume 202—204. 192—195.

49) Initium apographi Jenensis facit liber de munitionibus castrorum, id quod Blume casu factum esse negat (p. 204). Putat nimirum apographum Jenense eo tempore esse scriptum, quo folia 125—157. a reliquo codice separata erant. Quod cum Scriverii demum tempore factum esse demonstraverimus, sequitur, ut ordo apographi Jenensis ex solo describentis arbitrio explicandus sit.

Bibliothecae Jenensi Zimmern id anno 1827. donavit [50]).

4. *Apographum Nansianum*, saeculo XVI. ipsa Francisci Nansii manu scriptum, alicubi nunc latet [51]).

5. *Excerpta Josephi Scaligeri* Parisiis fortasse delitescunt [52]).

6. *Apographum Joannis Arcerii* nunc ubi sit, ignoratur [53]).

7. *Codex quidam saeculi XVI.*, quem Zeiss inspexit commemoravitque [54]).

Ad familiam codicis Arceriani pertinere videtur denique:

8. *Codex Leydensis* membranaceus saeculi X. [55]),

---

50) V. omnino Blume 204—207. 192—195.

51) V. Blume 207. 180.

52) V. Blume p. 208. Num ex his excerptis est codex chartaceus Scaligeranus, qui in catalogo bibliothecae Leydensis (1716. fol., p. 339, num. 6. cf. Blume p. 377) commemoratur? — Scaligeri curas in libro nostro positas et ipsas Parisiis delitescere conjicit F. Haase in *Jahn Jahrb.* XVII, p. 219. De curis illis Scaligeri locum quendam ex epistola Scaligeri, ut dicit, affert. Sed exstat locus ille in epistola Isaaci Casauboni ad Scriverium datae (v. Casaub. epp. ed. Almeloveen. 1709. fol. ep. 575, p. 304): *Sunt quidem in eo multa obscura, multa deplorata et conclamata, nos tamen assidua illius tractatione tantum profecisse videmur, ut operae in eo positae minime nos poeniteat.* Casauboni autem curae non dubito quin Parisiis exstent.

53) V. Blume p. 208.

54) V. Zeiss in *Zeitschr. f. d. Alterthumswiss.* 1840. p. 885.

55) Catalog. bibl. Leyd. p. 342. Blume p. 376. Fieri potest, ut hic codex aliquando in possessione Ludovici Miraei fuerit, v. supra pag. 13, not. 26).

in quo tamen utrum liber de munitionibus castrorum insit necne nescimus [56]).

In reliquis codicibus ex Arceriano ductis omnibus liber ille inesse aut certe infuisse videtur [57]). Nec tamen ullius collatio exstat. Sed hoc minus dolendum est, quod ipsam matrem familiae novimus; quapropter lectionum codicum illorum ab Arceriani ipsius lectionibus discrepantium auctoritas nulla aut fere nulla debet esse.

Prorsus alia conditio est tertiae familiae codicum agrimensorum, in qua Marci Junii Nypsi plagiarii nomen vera auctorum nomina maximam partem eliminavit [58]). Nam mater hujus familiae periit nunc, ita ut codicum singulorum originem ex sparsis tantummodo singulisque indiciis indagare possimus. Si codices hujus familiae perlustramus, videmus statim, nonnullos esse, qui non ipsius recensionis Nypsianae, sed compilationis ex ea factae imaginem exhibeant. Huc pertinet *codex Florentinus* membranaceus saeculi XI. [59]) cum apographis *codice regio Parisino 3359*, *codice Vaticano 3894*, *codice Sangermanensi* [60]). *Codex* autem *Vaticanus 3895.* et *codex Mutinensis* [61]) etsi e Florentino ducti non sunt, originem tamen ex simili compilatione collectionis Nypsianae ducunt. Ex Flo-

---

56) Secundum ea, quae catalogus affert, inesse sane videtur. Nescio, quibus causis commotus dubitet Haase in *Jahn Jahrb.* XVII, p. 218.

57) De Zeissii codice cf. Zeiss l. c. p. 878.

58) V. Blume p. 215 sqq.

59) Blume p. 218—221.

60) Blume p. 222, 1). 223, 4) et 5).

61) V. Blume p. 224. 225.

rentino praeterea cum Vaticano 3895. et fortasse etiam cum Mutinensi collato descriptus est *codex Barberinus 1676* [62]). Quodsi compilatio [63]) recensionis Nypsianae haud ita multo ante ipsum codicem Florentinum facta est [64]), apparet, hinc nos accuratiora de ipsa familiae tertiae origine discere non posse. In compilationes illas liber de munitionibus castrorum receptus non est [65]).

Ut igitur familiae tertiae originem indagemus, ad codices deperditos et ad apographa recentissima confugiendum nobis est. Origini proximus erat sine dubio *codex Alciati*, quem anno 1519. accipimus vix potuisse legi [66]). Hunc codicem, qui quo pervenerit nescimus, ad Nypsianam familiam pertinere inde elucet, quod epistola ad Celsum in eo, ut in Florentino, Nypso, non Frontino aut Balbo, adscripta erat, et quod Agenni Urbici pars I. in eo pro commentario libri cujusdam Junii Nypsi venditabatur [67]).

Exstabat praeterea *codex Galesii Massae* [68]), cui singularem quandam necessitudinem cum *codice Basi-*

---

62) V. Blume p. 222, 3).

63) Niebuhr, *Röm. Gesch.*, 2, 554. edit. I.

64) V. Blume p. 219.

65) Cf. Blume p. 222, 2). 223.

66) Dispunctt. III, 15. (Opp. T. IV.) in fine: (*Agennius Urbicus) una cum Junio Nipso, Mar. Varrone de arithmetica et Balbo de coloniis Latinis breui in publicum prodibit: si modo per otium mihi licuerit eos emendare: liber enim ipse tam abrosis characteribus est, ut uix legi possit.*

67) V. Blume p. 216. 217.

68) Galesius Massa vixit saeculo XVI. medio, v. Blume p. 223, not. 93).

lii Zanchii [69]) intercessisse necesse est. Etenim in *codice Barberino 1546.* haec verba leguntur: *Iste codex fuit Jacobi Metelli Sequani. Ex Florentino codice corr. ex Cod. Galesii Massae et ex Cod. . . . . Zanchi* [70]). Hinc apparet, codices Galesii Massae et Basilii Zanchii diversos fuisse a codice Florentino. Nec dubito, praesertim cum codex ille Barberinus libellum *de castrorum munitione* aliaque nonnulla, quae in exemplaribus recentiorum compilationum desunt, contineat [71]), quin codices Galesii Massae et Basilii Zanchii genuinam et antiquam recensionem Nypsianam exhibuerint. Commemorantur praeterea hi codices una in *codice Guelferbytano* saeculi XVI., quem litera *C* signavi, qui librum de munitionibus castrorum continet. In margine enim ejus adnotatum est: *Ex Antonii Galesii Massae cod. et Basilii Zanchi.* Quod propter conjunctam horum codicum commemorationem conjeceramus, codicem Galesii Massae vetustum fuisse, ex eoque Basilium Zanchium apographum confecisse, id egregie a Scriverio confirmari vidimus, qui in folio 6. codici Arceriano praefixo, ubi varias in Hygino lectiones scribere inchoavit, haec perscripsit: *Incipit liber Hygini gromatici*] *Sic disertius nostrae membranae* (codicem Arcerianum dicit). *Apographum Wouveranum* (est codex *C*) *ex recent. Basilii Zanchii codice manuscripto, sed ex veteri Antonii*

69) Basilius erat scriptor bibliothecae Vaticanae; mortuus est anno 1558. V. Blume p. 218, not. 81).

70) V. Blume p. 222, 2). Metellus Sequanus ipse testatur, se codicem Florentinum descripsisse in folio 150b codicis palatino-vaticani. V. Blume p. 185.

71) V. Blume p. 222, 2). 223.

Galesii Massae errorum plenissimo desumto, transcriptum, hunc titulum praefert: Hygini Gromaci liber de munitionibus castrorum [72]). Ceterum apographum Wouveranum et codicem Barberinum 1546. ex eodem fonte ducta esse vel id indicio est, quod Antonius Augustinus, qui ut Metelli Sequani amicissimus [73]) sine dubio codice Barberino utebatur, et ipse *Hyginum Gromacium de constitutionibus limitum* laudat [74]).

Quodsi verum est, codicem Basilii Zanchii apographum fuisse codicis Galesii Massae, jam hujus originem accuratius indagemus. Ac primum quidem contenderim, codicem Galesianum pro eodem atque codicem Alciati habendum esse. Quod enim codex Galesianus semper una cum apographo Basilii Zanchii commemoratur, indicare videtur, codicem sine apographi auxilio legi non potuisse. Quod quam bene in codicem Alciati quadret, cujus literae tam abrosae erant, ut legi vix posset, nemo non videt. Erat praeterea inter Scriverianos codices, cujus origo ad Alciati codicem referenda videtur, qui et ipse ex codice Basilii Zanchii descriptus esse narratur [75]). Mi-

72) Hanc notam non novit Blume, qui propterea p. 225. has quaestiones nisi inventis omnibus apographis Scriverianis ex codice Basilii Zanchii ductis solvi posse negavit. Ceterum ex Basilii Zanchii codice descriptus erat sine dubio etiam is codex, qui in libris appendiciariis bibliothecae Scriverianae num. 118 commemoratur.

73) V. Blume p. 189. 198.

74) V. Antonii Augustini *de legibus et senatusconsultis liber*. Paris. 1584. fol. cap. VI. p. 10.

75) Libri appendiciarii bibl. Scriv. num. 105. *Fragmenta*

rum denique profecto esset, si duo codices antiquissimi ita ex hominum oculis abissent, ut pro deperditis habendi essent. Statuo igitur, eundem codicem antea in Alciati, postea in Galesii manibus fuisse.

Sed utut hoc est, codicem Galesianum non ex ipso Arceriano, sed ex eodem atque illum archetypo ductum esse [76]), pro certo et explorato habeo. Quod quo clarius demonstrare possimus, necesse est, duos codices Guelferbytanos, ex quibus solis de codicis Galesiani lectionibus rationem concludere potui [77]), accuratius contemplemur.

Ambo eodem volumine cum codice Arceriano continentur [78]). Ac *codex C* quidem, quem jam supra commemoravimus [79]), continet octo folia chartacea formae quadratae signata numeris 13—20. Scriptus est saeculo XVI. in Italia, id quod literarum habitus demonstrat tenuis quodammodo et nitidus. Cum ex codice Basilii Zanchii descriptus sit, aliquanto post annum 1519. scriptus sit necesse est. Eo enim anno Alciatus eum codicem possedit, ex quo, ad Galesium

---

artis mensoriae ex cod. ms. Basilii Zanchi. Aggeni Urbici de controversiis agrorum. Cf. Blume p. 218.

76) Jam Blume hoc divinatione assecutus erat p. 227 sq. Cf. imprimis haec (p. 228): *nur der Arcerianus, oder vielmehr die Handschrift, aus welcher die zweite Hälfte desselben geflossen, kan möglicherweise noch Alles enthalten haben, was jezt die dritte Classe vor ihm voraus hat.*

77) Hos codices ipse contuli anno superiore; collatio codicis Barberini 1546, ex quo et ipso certiores fieremus de lectionibus Galesiani, non exstat.

78) V. Ebert l. c. p. 11, litt. *gg)* et *ee)*.

79) Pag. 23.

translato, codex Basilii Zanchii descriptus est. Possedit codicem *C* postea *Jo. Wouverius*, qui eum dono dedit *Petro Scriverio*. Hic enim in imo folii 13 margine perscripsit: *Sum Petri Scriverii ex dono Jo. Wouverii Θ.* [80]). Apographum Wouveranum, quod Schelio quoque notum erat [81]), una cum reliquis schedis Scriverianis in bibliothecam Guelferbytanam videtur emtum esse. Paginae codicis 24—28 lineas continent. Custodes in duobus tantummodo foliis 15 b et 16 b inveniuntur. Interpunctiones absunt, nisi quod hic illic punctum exstat. Compendia scripturae complura exhibet, in eorumque usu scriptor codicis diligentissimus videtur fuisse, quandoquidem saepenumero vocabulum plene et recte scriptum lineola delevit idemque per compendia scriptum apposuit. Quapropter non dubito, quin accuratissime codicis Basilii Zanchii imaginem exprimere studuerit. Basilium autem cum maxime probabile sit eadem diligentia codicem Galesii ejusque compendia imitatum esse, ex compendiis codicis *C* colligere possumus, codicem Galesii Massae XI. demum vel XII. saeculo scriptum fuisse [82]).

---

80) Cum Θ mortuum significet, videtur Scriverius codicem ex testamento Wouverii accepisse.

81) V. folium inter apographum Arceriani (p. 1—18) et textum Schelianum medium interjectum sub literis P. S.

82) Cum in varietate lectionis compendia non adnotaverim, hoc loco, ut suum cuique hac de re judicium esse possit, nonnulla eaque gravissima adscripsi. Invenimus *hoı̃es* — homines, *qm'* — quoniam, *nūs* — numerus, *on'ditur* — ostenditur, *cá* — causa, *h't* — habet, *d't* — debet, *ʔvalescentibus* — convalescentibus, *spés* — species, *é* — est, *éé* — esse, *sed'm* — secundum, *ap*^{tur} — appellatur, *dr'* — dicitur, *tribuno*♃ — tri-

In tribus primis paginis codicis *C* insunt fragmenta eadem mathematica, quae in codice Arceriano inveniuntur [83]); reliquas paginas explet liber de munitionibus castrorum.

Alter autem *codex*, quem litera *B* signavi, continet quatuor folia chartacea formae quadratae, inscripta numeris 7—10. Scriptus est, ut videtur cis Alpes, post annum 1554. Qui enim vir doctus hunc codicem manu sua scripsit, novit jam editionem Turnebianam agrimensorum, quae illo anno Parisiis prodiit [84]). Hic quoque codex in Scriverii manibus fuit, ut prodit ex adnotationibus nonnullis a Scriverio margini adscriptis, et inter schedas Scriverianas in bibliothecam Guelferbytanam pervenisse videtur. Schelio nomine apographi Eyndiani notum fuit [85]). Singulae hujus codicis paginae habent 42—44 lineas; custodes nisi in foliis 7a et 10a omissi non sunt; interpunctionis signa punctum, colon, comma inveniuntur. Compendia praeterea scripturae pauciora quam in cod. *C* insunt, saepe tamen eisdem locis eadem. Continet hic codex solum librum de munitionibus castrorum, sed

---

bunorum. Quibus compendiis cum scriptor non semper utatur, sed eadem verba interdum plene scribat, sequitur, ut, quod merum videri possit arbitrium, ex nulla alia re nisi ex diligentissima imitatione videatur explicari posse.

83) V. supra pag. 18, not. 43).

84) Ad Hygin. 11. haec adnotavit: *Hygen. p.* 105. *Sic et in castris Groma ponitur in tetrantem, quo velut ad forum convenitur.* Qui locus ex Hygini de limitibus constituendis libro petitus, revera p. 105. edit. Turn. legitur. Errat igitur Ebert l. c. codicem saeculo XVI. ineunti adscribens.

85) V. Sch. l. not. 81) cit. De Jacobo Eyndio, Batavo, qui mortuus est a. 1614., v. *Biographie universelle*, 13, p. 577.

in codice, ex quo ductus est, fragmenta illa mathematica praecedebant. Scriptor enim codicis *B* in margine folii 7 a adnotavit haec: *In cod. MS. valde depravato praecedunt quaedā, quae ad mēsuras formarū pertinēt et videntur alterius esse libelli* [86]. Idem praeterea de codice, quem descripsit, nonnulla enarrat in folio 10 b: *Nec plura habuit manuscriptū exēplar, Hyg. ex quo ista descripsimus sed neq. alterū illud si nō idē unde pauca quaedā transtulit Volaterranus in Comment. XXX. Caeterū ut in fine nō multa sic initio nonnulla deesse videntur. Nam quae praecedebāt in meo circa paginis trib. descripta ad formarum praecipuar. pentagoni dimēsionē pertinebāt et unius [?] tractationis visa sunt cum illa, qua ex [?] Epafroditi et Vitruvii Ruffi nom. in hujusmodi collectionib. reperiuntur. Reliqua etiā ita corrupta ut meliore oīo exemplari indigeant.*

Si vera essent, quae de codice Volaterrani dicit, codex *B* ex codice Arceriano descriptus esset [87]. At erravit sine dubio vir doctus, qui codicem *B* scripsit. Nam vel id, quod fragmenta mathematica circa paginis tribus scripta fuisse in codice suo narrat, testimonio est, hunc non fuisse codicem Arcerianum, in quo quatuor fere paginas complent. Deinde, id quod gravissimum est, codex *B* ita a codice Arceriano sae-

86) Erravit igitur Ebert l. c., qui codicem nostrum ex codice, qui initio mutilus fuerit, descriptum esse dicit. In errorem perductus est verbis a scriptore in folio 10b perscriptis: *Nec plura habuit manuscriptum exemplar*, quae tamen ad solum finem libelli pertinere patet.

87) V. supra p. 10, not. 15).

penumero discrepat, ut discrepantiae ex sola describentis negligentia aut inscitia explicari non possint[88]). Maxima contra propinquitas inter codices *B* et *C* est. Nam primum fragmenta mathematica in codice *C* tres paginas complent; et si maxime hoc casu factum sit, id certe argumentum nemo spernet, quod codicum *B* et *C* lectiones plerumque eaedem sunt. Nec tamen hinc colligendum est, codicem *B* ex codice *C* descriptum esse [89]). Habet enim codex *B* nonnulla verba, quae in *C* omissa sunt, ut 15. *semper*, 20. *si*, 22. *ea*, 29. *in*, 43. *id adsignari* [90]), atque inveniuntur praeterea in codice *B* lectiones, quae nimis a lectionibus codicis *C* recedunt. Sic codex *B* habet:

1.	*mensurae*	pro	*tensurae*
2.	*sensurae*	—	*tensurae*
	qui fuerit	—	*quis fuit*
26.	*sit*	—	*habet*
35.	*summa*	—	*sumamus* $\overline{VIIII}$ *sumamus*
36.	*ab eo*	—	*habeo*
	ianua	—	*iń una*
41.	*supplimentanda*	—	*supplimenta nó*
55.	*advenientem*	—	*advehementem*
	tenet	—	*trahet*
58.	*instruere*	—	*extruere* [91]).

Quod denique audimus, codicem *B ex cod. ms. valde depravato* descriptum esse, in quo omnia ita corrupta fuerint, *ut meliore omnino exemplari indigerent*, dubitare nos non sinit, quin codex vetustus aliquis scrip-

88) V. lectionis varietas textui subjecta.

89) Cod. *C* ex *B* describi non potuit, quia *C* fragmenta mathematica habet, quibus *B* caret.

90) Loci, in quibus *B* omisit, quae in *C* insunt, hac in quaestione nullius momenti sunt.

91) Leviora, quae multa sunt, omisi.

tori codicis *B* ante oculos fuerit [92]). Quod argumentum simul eos refellet, qui codicem *B* ex codice *C* ductum existimaverint, atque illos, qui eum ex codice Barberino 1546 [93]), aut ex ipso apographo Basilii Zanchii repetiverint. Nec puto, si hoc posterius fuisset, codicis *B* scriptorem, qui satis diligentem se praebuit, hoc adnotare oblíturum fuisse. Nihil igitur jam restat, nisi ut codicem *B* ex ipso vetusto Galesii Massae codice descriptum esse statuamus.

Codicem autem Galesianum, quem ad summum XI. aut XII. saeculo adscribere possumus [94]), non esse ductum ex Arceriano inde elucet, quod codices *B* et *C*, qui nunc Galesiani vices sustinent, inter se concinentes ab Arceriani lectionibus saepissime inque rebus haud sane levibus discrepant [95]). Ex eodem autem archetypo et Galesianum et Arcerianum ductos esse facile est ad demonstrandum. Ac primum quidem, cum fragmenta mathematica, quae et in Arceriano et in Galesiano ante librum de munitionibus castrorum leguntur, foliorum archetypi transpositione eo pervenisse necesse sit [96]), magni sane momenti ad

92) Haud scio an hoc ea quoque re probetur, quod in codice *B* subscriptio literis grandibus (capitalibus) scripta est, cum in cod. *C* literis minusculis scripta sit.

93) V. supra p. 23.

94) V. pag. 26.

95) Exempla lectionis varietas suppeditabit. Ea autem tot tantaque sunt, ut ne id quidem probabile sit, codices *B* et *C* ex codice descriptos esse, qui ipse ex Arceriano ductus fuerit. Arcerianus enim tam perspicue ac nitide scriptus est, ut corruptelae tantae in codices ex eo descriptos invadere non potuerint.

96) V. infra pag. 35 sq.

communem Arceriani et Galesiani originem probandam utriusque in re falsa consensus videtur esse. Consentiunt praeterea in eo, quod in utroque initium libelli de munitionibus castrorum deerat [97]). Accedit denique, quod in nonnullis vitiis codici Arceriano et codicibus ex Galesiano ductis is consensus est, qui nisi ex communi archetypo oriri non potuit. Hujus consensus gravissima exempla haec sunt:

Hyg.	2.	AC *meatum* (B *mentum*)	habent	pro	*imperatum*
		ABC *sene*	—	—	*teneant*
		A *diae* XX. BC *dic* XX	—	—	*DCCXX*
—	7.	ABC *suo*	—	—	*sinistro*
—	9.	ABC *p. l. actori*	—	—	*praetorii*
—	11.	ABC *dixi ne et*	—	—	*dux in eo*
—	16.	ABC *a. l. ad*	—	—	*ala quingenaria*
—	17.	ABC *repentina*	—	—	*retenturam*
—	22.	ABC *item*	—	—	*artem*
—	29.	ABC *induam*	—	—	*secundum*
—	34.	ABC *sed*	—	—	*pedes*
—	56.	ABC *sollicitudinem*	—	—	*soli electionem*
—	58.	ABC *tyrium*	—	—	*tironum.*

Summa eorum, quae ex his, quae de codicibus disputavimus, ad artem criticam factitandam redundant, haec est, ut codicem Arcerianum cum propter ipsius vetustatem, tum propterea, quod communi fonti proximus est, ubivis pro fundamento critico habeamus, quod sequamur etiam in eis locis omnibus, in quibus lectiones alterius familiae per se spectatae aeque bonae sunt atque lectiones Arceriani. Galesianum codicem pro fundamento habere non debemus, quia recentior erat, quam Arcerianus, nec ipse nobis praesto est, ita ut, quid ille habuerit, ex conjunctis demum codicum

97) V. infra pag. 36, not. 8).

B et *C* et Barberini 1546. testimoniis investigandum sit. Ea autem auctoritate conjuncta horum codicum testimonia sunt, ut, si probetur, codicem Arcerianum lectionem exhibere, quae in archetypo non infuisse judicetur, illorum lectio aut ipsa in textum recipiatur, aut, si ipsa corrupta est, propius tamen quam Arceriani lectio ad veritatem accedit, emendationum periculis substruatur.

Quo facilius intelligerentur, quae de codicum diversorum inter se propinquitate disseruimus, in fine hujus capitis proposui stemma codicum omnium, quos commemoravimus. Eos, qui librum de munitionibus castrorum continent, literis inclinatis imprimi curavi, eos, qui perierunt aut delitescunt, uncis inclusi. Est autem hoc:

- (*Codex archetypus*.)
  - *Codex Arcerianus* saec. VI.
    - *Reg. Paris.* 7229. saec. XVI.
    - *Vaticanus* 3132. — —
    - *Jenensis* — —
    - (*Nansianus*) — —
    - (*Scaligeranus?*) — —
    - (*apogr. Arcerii*) — —
    - *Zeissianus* (?) — —
    - *Leydensis* (?) saec. X.
  - (*Codex Galesianus* saec. XII.)
    - *Guelferbytanus B* saec. XVI.
    - (*apographum Basilii Zanchii* saec. XVI.)
      - *Guelf.* C saec. XVI.
      - (Scriver. 105.)
      - (Scriver. 118?)
    - Florentinus saec. XI.
    - Vaticanus 3895.
    - Mutinensis.
      - *Barberinus* 1546. saec. XVI.
      - Reg. Paris. 3359.
      - Vaticanus 3894.
      - Sangermanensis.
      - Barberinus 1676.

Caput posterius.

De auctore libelli.

De auctore libelli disputatio ita instituenda est, ut, priusquam quaeramus, quis Hyginus ille, cui liber tribuitur, fuerit, demonstremus, qua omnino auctoritate nomen illud Hygini nitatur. Atque haec disputationis pars, quoniam aliorum scriptorum veterum testimonia, quae ad nostrum libellum ejusque auctorem referenda sint, nunc desunt [1]), in sola codicum auctoritate ponderanda versetur necesse est.

In Arceriano autem codice ante fragmenta illa mathematica, quae librum de munitionibus castrorum antecedunt, in summo margine folii 125a rubro colore scripta sunt: *Incipit liber Hygini Gromatici.* Quae verba cum per utramque paginae columnam extendantur et in summo margine scripta sint, cum alibi et tituli et subscriptiones in ipso columnarum spatio et in altera quidem sola columna inveniantur:

1) V. infra p. 61.

perspicuum est, eum titulum ab ipso Arceriani codicis librario non esse profectum. Statuamus igitur necesse est, librarium illum eo loco in codice archetypo nullum invenisse titulum, correctorem autem saeculi IX. vel X [2]), cum animadvertisset, folio 125a exstare initium novi cujusdam argumenti, nullo titulo indicatum, titulum illum ex subscriptione proxima finxisse. Subscriptio autem illa, quae in folii 137b columna priore invenitur, haec est: *Liber gromaticus hygyni de divisionib. agrorū. explicit.* Quae subscriptio licet nulla causa sit cur a librario codicis Arceriani abjudicetur [3]), nihilo tamen minus falsa est. Quomodo enim liber, cujus argumentum in castrorum metatione versatur, *de divisionibus agrorum* inscribi potest? Corruptela autem infectam esse subscriptionem ideoque emendandam, quanquam facilis se emendatio offert *castrorum* [4]), non statuerim, quoniam probabile est, quamvis male codex archetypus scriptus fuerit, subscriptiones certe distinctioribus expressas esse literis. Exstiterit autem plena subscriptio illa in codice archetypo necesse est; alioquin enim librarius codicis Arceriani in subscriptionem tam perversam, tam argumento libri non convenientem, non incidisset. Id autem ipsum quod subscriptio ad argumentum libri non quadrat, commovisse videtur correctorem, ut in titu-

2) V. supra p. 9 sq.

3) Neque enim ob eam causam suspecta potest esse, quod sequentis libri titulus: *Inc. lib. hygini gromaticus*, qui in eadem columna exstat, aliqua suspicione laborat. Hic enim ideo suspectus est, quod postremae literae *maticus* in rasura sunt, quae quinque vel sex lineas complecti videtur.

4) Cf. p. 37, not. 12).

lum, quem finxit, solum nomen et agnomen auctoris subscriptione indicati reciperet.

Difficultas, quam subscriptio illa nobis movet, augetur etiam ea re, quod ea, quae a folio 125a usque ad folii 137b columnam priorem leguntur et nunc eam speciem prae se ferunt, quasi unius ejusdemque libri sint, propter argumenti diversitatem nullo pacto uno libello comprehendi potuerunt. Luce enim clarius est, fragmenta mathematica illa non fuisse partem libri de castrorum metatione conscripti [5]).

Adest autem difficultatum illarum expediendarum ratio facillima. Quod enim ipsa argumenti diversitas satis probabile facit, fragmenta mathematica locum illum transpositis codicis archetypi foliis occupasse, id egregie confirmatur non solum aliis hujus rei exemplis, quae codex Arcerianus praebet [6]), sed etiam comparatione magnitudinis fragmentorum, quae foliis trans-

5) Animadvertit hoc jam is, qui codicem *B* scripsit (v. supra p. 28.), Scriverius praeterea in praefatione ad scriptores de re militari, Schele in proleg. p. 34. Nec profecto Zeiss l. c. p. 879. eis locum in deperdita libri nostri parte adsignasset, si ea diligentius examinasset. Imo ea propter ipsam materiam multo posteriori tempori adsignanda sunt, quam liber de munitionibus castrorum.

6) Cf. omnino Blume in *Rheinisches Museum für Jurisprudenz* 5, 382. 7, 139. Exempla certa sunt in libro II. Aggeni Urbici (qui falsum Simplicii nomen prae se fert, v. Blume 5, 375 sqq. Zeiss p. 885), in quem folia nonnulla ex Hygini libri ea parte, quae de conditionibus agrorum (Goes. 205—211) est, pervenerunt (Blume 5, 379. 7, 141, 5); deinde in Hygini libri ea parte, quae de controversiarum generibus est (exstat apud Blumium 7, 156—170), in quam duo fragmenta Siculi Flacci irrepserunt (Blume 7, 139, 4).

positis in falsum locum pervenerunt. Hac enim efficitur, ut folium codicis archetypi habuerit 50 circiter lineas codicis Arceriani vel 35 editionis Goesianae [7]). Atqui fragmenta illa mathematica explent 196 lineas codicis Arceriani. Dubitari igitur non potest, quin ea quatuor codicis archetypi folia expleverint. Quodsi haec probabuntur, explicatur simul, quo modo initium libri de munitionibus castrorum interierit [8]). Sine dubio prima folia hujus libri aut ante fragmenta mathematica aut aliorsum transposita interierant, antequam codex Arcerianus scriptus est; fieri quoque potuit, ut in ea parte codicis Arceriani describerentur, quae nunc periit.

Foliorum porro transpositione factum esse statuimus, ut id folium codicis archetypi, in quo vera libri nostri subscriptio inerat, in alium locum perveniret, illud contra folium, in cujus initio ea subscriptio erat, quae in codice Arceriano nunc est, quanquam ad alium librum spectabat, post finem libri de munitionibus castrorum inveniretur. Si cui autem minus probabile videatur, subscriptiones librorum in summis foliis codicis archetypi fuisse, eum admonitum velim, prorsus simili ratione in codice Arceriano titulum sequentis libri inveniri in fine columnae [9]) et subscriptionem antecedentis in summa columna insequenti [10]).

---

7) Idem Blume computatione facta assecutus est, v. 5, 382.

8) Manifestum est enim, ante initium libri, quod in codicibus invenimus: *Nunc papilionum*, deesse nonnulla. Cf. Schele proleg. p. 34 et commentarius meus.

9) Cf. supra p. 34, not. 3).

10) In summa columna posteriore folii 157 b legitur subscriptio: *Liber Hygini gromaticus exp.*

Jam vero difficultates quidem removimus, sed ita removimus, ut statuendum nobis sit, in codice archetypo tunc, cum Arcerianus ex eo describeretur, nec titulum nec subscriptionem libri nostri suis locis infuisse [11]). Hygini igitur nomen codicis Arceriani auctoritate non fulcitur, quod tamen non ita intellectum volo, quasi Arceriani auctoritas Hygini nomini obstet. Imo, si aliunde Hyginianum nomen comprobabitur, vel inde argumentum, quamvis leve sit, pro eo afferri poterit, quod liber de munitionibus castrorum in Arceriano medius inter duos libros Hyginianos interjectus est.

Ad comprobandum autem Hygini nomen cum eorum codicum, qui ex Arceriano ducti sunt, auctoritas nulla esse possit, quandoquidem, si ab Arceriano discrepant, hoc sine dubio librariorum ingeniis tribuendum est [12]), ad codices tertiae familiae accuratius contemplandos transeamus.

Ac codex quidem *C* librum inscribit: *Hygini Gromaci liber De munitionibus castrorum*, in quo titulo cum vitiosum *Gromaci* librarius, quippe qui ipse in margine *Gromatici* adscripserit, de industria reliquisse videatur, statuamus necesse est, idem in apographo Basilii Zanchii fuisse [13]). Subscriptio est:

---

11) Aliud ejus rei exemplum praebet liber Aggeni Urbici II., in cujus initio sola verba: *Incipit liber* inveniuntur (Blume 5, 375. Zeiss 885), in fine: *Exp. lib.* Socordiam librariorum alio exemplo cod. Arc. demonstravit Rudorff in *Zeitschr. f. gesch. Rechtsw.* 9, 392.

12) Hoc de eis titulis statuendum est, quos Zeiss l. c. p. 878. in codicibus se invenisse tradit: *Liber gromaticus Hygini de divisionibus castrorum* et *Liber tertius Hygini de divisionibus agrorum.*

13) Cf. supra p. 23. 26.

Liber Gromaticus Hygini de Munitionibus castrorum explicit. In codice *B* liber inscribitur: *Higini Gromatici liber;* subscriptio haec est: *Liber gromaticus Igini de munitionibus castrorum explicit.* Subscriptiones igitur apparet ita conspirare [14]), ut dubitari non possit, quin eadem subscriptio in codice Galesiano fuerit. Imprimis codicis *B* auctoritati hac in re multum tribuendum esse arbitror, non solum quod subscriptio literis capitalibus scripta est [15]), sed etiam quod corruptam nominis auctoris formam [16]) exhibet, cum veram scriptori codicis notam fuisse ex titulo colligi debeat. Quod autem codices *B* et *C* in titulo discrepant, ita explicari posse puto, ut eum titulum, qui in cod. *C* exstat, a Basilio Zanchio ex subscriptione fictum esse, cum contra, quem codex *B* prae se fert, in ipso codice Galesiano exstitisse dicamus. Sine dubio igitur Galesiani librarius in archetypo titulum genuinum libro praefixum non magis invenit, quam codicis Arceriani librarius, unde explicatur, cur et ipse Galesiani librarius librum Hygini gromatici esse tantummodo affirmaverit titulo illo, non addito argumento libri.

Statuamusne autem subscriptionem codicis Galesiani in codice archetypo fuisse? Explicari certe pot-

---

14) Eadem subscriptio in codice Barberino 1546. inesse videtur, quantum ex Blumii verbis 7, 222, 2) et 223 colligi licet.

15) Cf. supra p. 30, not. 92).

16) Sine dubio Jo. Sarisberiensis codices, in quibus editores nomen *Ignius* legere sibi videbantur (v. Jo. Sarisberiensis, *de nugis curialium.* Amstelaedami 1664. p. 277. 278. 377.), habuerunt et ipsi *Iginus.*

est, qui factum sit, ut genuina subscriptio in Galesiano servaretur, cum non sit servata in Arceriano. Etenim statuendum est, aut codicem archetypum, postquam Arcerianus ex eo descriptus est, in meliorem ordinem restitutum esse; aut non ipsum Galesianum, sed ejus matrem eamque ante Arcerianum ex archetypo descriptam esse [17]). Itaque cum titulus ipse argumento libri prorsus conveniat, ut nulla causa sit, cur eum ab ipso auctore profectum esse negemus, persuasum mihi est, codicum tertiae familiae auctoritate et nomen auctoris comprobari, et vero etiam genuinum titulum servari. Si quis enim in verbis tituli *de munitionibus castrorum* haereat eisque non totius libelli argumentum, sed partis tantum postremae [18]) significari existimet, is quaeso recordetur, munitionem castrorum aeque bene latiore sententia ita dici posse, ut universam castrorum metationem et exstructionem significet, ac locutio *castra munire* eadem sententia, qua locutiones *castra metari, castra ponere*, usurpatur [19]).

---

17) Posterius si probabilius videtur, non infringitur eo argumentatio, quam supra de codicum inter se propinquitate instituimus. Ibi enim hoc tantum demonstravi, codicem Galesianum ex eodem atque Arcerianum archetypo ductum esse, neque curavi, utrum ex ipso archetypo, an ex codice, ex archetypo descripto, ductus esset.

18) Hyg. 48—58. Non ignoro, ipsum Hyginum bis in libello nostro (23. 48.) *munitionem* angustiore sententia usurpare.

19) Caes. B. G. 1, 49. *Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. — Munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum.* Curt. 4, 12. *Nec quidquam ex praesentibus tutius visum est, quam eodem loco castra munire. — Melius adhuc ratus in eodem tumulo castra munire.* Tac. Hist. 2, 30. *Munientibus ca-*

Jam vero, quis fuerit ille Hyginus, quaeramus, enarremusque, quae de ejus persona nota sunt.

Inter tres libros, qui in codicibus nomen Hygini [20]) prae se ferunt, qui in posteriore codicis Arceriani parte hoc ordine se excipiunt, ut primus sit liber, qui de limitibus, de conditionibus agrorum, de controversiarum generibus [21]) agit, secundus liber de munitionibus castrorum, tertius is, qui apud Goesium de limitibus constituendis [22]) inscribitur, solus primus liber vel potius ea, quae de conditionibus agrorum et de generibus controversiarum sunt, talia continent, ex quibus aetas auctoris accurate constitui possit. Horum autem auctor cum Domitiani de subsecivis edictum et constitutiones quasdam aliorum principum item-

---

stra apud Ticinum de adversa Caecinae pugna adlatum. Veg. 1, 22. *Pro numero autem militum vel impedimentorum munienda sunt castra, ne major multitudo constipetur in parvis, neve paucitas in latioribus, ultra quam oportet, cogatur extendi.* Nec desunt exempla ipsius substantivi ea sententia usurpati: Caes. B. G. 1, 49. *quae copiae nostros perterrerent et munitione prohiberent.* Veg. 1, 21. *Castrorum quoque munitionem debet tyro condiscere.*

20) De forma nominis v. C. Bunte, *de Caji Julii Hygini, Augusti liberti, vita et scriptis.* Marburgii 1846. p. 1. 2.

21) Fol. 108 b 1 — 124 b 2. Exstant haec apud Goesium 203 sq. (de limitibus), 205 — 211 (de conditionibus agrorum, qua in parte tamen nonnulla omissa sunt, quae Arcerianus habet, v. Blume 7, 141, 5), apud Blumium 7, 156 — 170 (de controversiarum generibus).

22) Fol. 137 b 2 — 157 b 1. Exstant apud Goes. 150—202. In Arceriano cum libro de lim. constit. conjunctae sunt leges illae (fol. 156 b 1 — 157 b 1), quae apud Goesium p. 339 sq. inveniuntur.

que *Divi Nervae* in uno libello se contulisse narret[23]), post mortuum Nervam scripsit. Scripsit autem vivo Trajano[24]); tradit enim, *nuper* veteranis in Pannonia agros ex voluntate et liberalitate Imperatoris Trajani Augusti assignatos esse[25]). Quae si post mortuum Trajanum scripsisset, eum sine dubio Divum appellaturus fuit.

Quodetsi in duobus reliquis libris directa testimonia non adsunt, quibus eos tempore Trajani esse scriptos probetur[26]), plerique tamen viri docti non dubitarunt, quin hi quoque libri Trajani aequali adscribendi essent[27]). Eorum autem sententia, qui om-

---

23) Blume 7, 169.

24) Lipsius, *Elect.* 1, 15. Rigaltius in not. apud Goesium 210. Schele in proleg. 29. Blume 7, 141. Zeiss 880. Lachmann, *ind. lect. Berol. sem. aest.* 1844. p. 2, not. Bähr, *römische Literaturgeschichte*, 2, 503, 4).

25) Goes. p. 209. *Nuper ecce quidam evocatus Augusti, vir militaris disciplinae, professionis quoque nostrae capacissimus, cum in Pannonia agros veteranis ex voluntate et liberalitate Imp. Trajani Augusti assignaret, in aere, id est in formis, non tantum modum, quem assignabat, adscripsit aut notavit, sed et extremam lineam uniuscujusque modi comprehendit; uti acta est mensura assignationis, ita inscripsit longitudinis et latitudinis modum. Quo facto nullae inter veteranos lites contentionesque ex his terris nasci potuerunt.*

26) A libro de mun. castr. talia testimonia prorsus absunt; quae autem in libro de lim. const. insunt, solos terminos, post quos liber ille scriptus sit, suppeditant. Commemoratio enim Cassii Longini (157. G.), Lucani (174. G.), Vespasiani (166. G.), librum illum post Vespasianum scriptum esse ostendit.

27) Librum de lim. const. Hygino Trajani aequali assignarunt Blume 7, 140. Zeiss 877; librum de munit. castr. Klenze, *philologische Abhandlungen*, p. 107 sq. Planer, *de*

nes tres libros profectos esse putarunt a C. Julio Hygino, Augusti liberto, bibliothecae Palatinae praefecto [28]), jam pridem antiquata est [29]). Is enim jam initio regni Tiberii mortuus est [30]). Quod autem in nonnullis codicibus Hygini nostri nomini verba *Augusti libertus* adscripta sunt [31]), nihil aliud probat, nisi jam librarios eundem errorem commisisse, in quem viri illi docti inciderunt. Qui error eo facilius videtur evitari potuisse, quod hic noster Hyginus agnomine *Gromatici* ab antiquiore illo distinctus videtur esse [32]). Ita enim appellabantur a groma, instrumento quodam mensorio [33]), ei, qui artem mensoriam, quae praeci-

---

castris Romanis, p. 53. 79. Scriver. in fol. 21. codici Arcer. praefixo. Rigalt. in not. ap. Goes. p. 211. Schele proleg. 29. Zeiss 877.

28) V. Sueton. de ill. gramm. c. 20. Bunte l. c.

29) Hunc errorem commiserunt Raph. Volaterranus *comm. urb.* XVI. (notatus a Scriverio apud Munckerum in diss. *de auctore, stylo et aetate mythologiae, quae C. Julii Hygini, Augusti liberti, nomen praefert*, p. 2.), Gyraldus, *dial. de poetis* XVIII. (notatus a Munckero ib. p. 4). Nuperrime quoque Egger, *examen critique des historiens d'Auguste*, p. 109. contendit, argumentis tamen non allatis, libros gromaticos, aut certe pristinam eorum formam, Augusti liberto adscribi posse. — Temporum ratio huic sententiae obstat; nam et liber de lim. const. (v. not. 26) et liber de mun. castr. (v. infra p. 51 sqq.) Augusti aetate recentiores sunt.

30) Colum. de re rust. 1, 1, 13 sq. Bunte l. c. p. 13.

31) Goes. not. p. 162. Zeiss l. c. 880.

32) Hyginus enim in subscriptionibus codicum semper fere *gromaticus* nominatur, cum aliorum mensorum nomina nuda poni soleant. Cf. praeterea Cassiodor. Var. 3, 52. (in not. 36).

33) Hyg. 153. 164. G. Cf. ib. p. 117. 285. Nonius s. v. Festus s. v. Laurenberg, *gromatica*, p. 10. Müller, *Etrusker*,

puc in agrorum finibus regundis cernebatur, profitebantur [34]). Hanc igitur artem Hyginus et exercebat ipse [35]) et vero etiam libris exposuit. Ac videtur quidem totius artis campum libris suis emensus esse et quasi encyclopaediam quandam artis mensoriae condidisse [36]). Cujus corporis misere lacerati pristinam formam cum ex eis, quae nobis supersunt, et vesti-

---

3, 6, 11. Klenze, *philol. Abhandl.*, p. 134 sq. Abeken, *Mittelitalien*, p. 207.

34) Hyg. de mun. castr. 12. B(aehr) in *Pauly Realencyclopädie* s. v. *gromatici* 3, 972 sq. De eorum muneribus cf. Laurenbergii gromatica. Goes, *antiquitatum agrariarum liber singularis*, p. 26—37. Niebuhr, *Röm. Gesch.*, 2, 532 sqq. edit. I. (nunc *Kleine philol. Schriften*, 2, 81 sqq.). Klenze l. c. p. 129 sqq. Zeiss in *Zeitschr. f. d. Alterth.* 1840, num. 106—108. Rudorff in *Zeitschr. f. geschichtl. Rechtswiss.* 10, 412.

35) Hyg. 209. G. 210. G. *Ego autem, quoties egeram mensuram, ita renuntiabam: jugera tot, versus tot.*

36) Cassiodor. Var. 3, 52. *Nam si hoc egit illa disciplina mirabilis, ut indeterminatos agros ratione certa distingueret, quanto magis iste monstrare debet omnia, quae jam probantur, suis finibus terminata? Augusti siquidem temporibus Orbis Romanus agris divisus censuque descriptus est, ut possessio sua nulli haberetur incerta, quam pro tributorum susceperat quantitate solvenda. Hoc auctor Hyginus gromaticus* (vulgo *Hyrummetricus*; correxit Rigalt. in not. ap. Goes. 272. cf. Blume 7, 235, 125) *redegit ad dogma conscriptum, quatenus studiosus legendo possit agnoscere, quod deberet oculis absolute monstrare.* Hunc locum ignoravit Zeiss p. 878, qui ex Hyg. de mun. castr. 45. certe colligere non debebat, Hyginum fuisse auctorem compilationis agrariae. Epistola ad Celsum si Hygini est, id quod infra p. 55 sqq. demonstrare studui, is quoque locus referendus huc est, quem not. 96) exscripsi.

giis deperditorum [37]) vix possimus cognoscere, in eo nunc acquiescemus, ut quaeramus, utrum libri, servati ad aetatem nostram, Hygino, Trajani aequali, h. e. ei, qui de conditionibus agrorum et de controversiarum generibus disseruit, tribuendi sint necne.

Librum de limitibus constituendis et librum de munitionibus castrorum praeter Lachmannum [38]), judicem harum rerum peritissimum, nemodum, quod sciam, ab Hygino Trajani aequali abjudicavit. Vir autem ille doctissimus literis interrogatus a me, cur ita statueret, qua est humanitate atque benignitate, sententiam suam fusius mihi exposuit argumentaque mecum communicavit. Librum de limitibus constituendis propterea ab Hygino Trajani aequali abjudicat, quod ejus auctor primam partem artis mensoriae (de limitibus) seorsim tractet, cum alter omnes tres partes artis mensoriae exposuerit; quod expilatorem se exhibeat Frontini [39]), cujus verba corrupta etiam incuriose descripserit;

---

37) Totus interiit liber de divisionibus agrorum, cujus solus titulus servatus est (v. pag. 34). Ex parte certe interiit liber ille, in quo leges constitutionesque contulerat (Blume 7, 169. 141.), ad quem lex Mamilia (Goes. 339 sq. Rudorff in *Zeitschr. f. gesch. Rechtsw.* 9, 379.) pertinuisse videtur (Zeiss 877), quae nunc foliis transpositis in finem libri de lim. const. (v. not. 22) pervenit.

38) *Ind. lect. Berol. sem. aest.* 1844. p. 2. *In his tripertitio videtur ea intelligenda esse, quam Hyginus (antiquiorem illum, qui sub Trajano scripsit, dicimus) ita instituit, ut primum de limitibus disputaret* (Goes. 203. 204), *tum de codicionibus agrorum* (p. 205 – 210), *postremo de generibus controversiarum* (mus. Rhen. vol. VII. p. 156—170).

39) Indicat fragmentum agrarium de limitibus (Goes. 215—219), quod in codicibus nonnullis Frontino tribuitur.

quod denique miserabilem doctrinam ex Virgilio Lucanoque haustam jactet[40]). Ceterum concedit, in sermone nihil inesse, quod librum tempori post Constantinum Magnum tribuere nos jubeat, neque curat, utrum auctor libri illius et ipse nomen Hygini habuerit necne [41]).

Quanquam profecto non is sum, qui meum judicium his de rebus ulla ratione cum Lachmanni contendam, quippe qui nuper demum mensorum libros tractare coeperim, a me tamen impetrare non potui, quin dubitationes meas contra Lachmannum ingenue proferrem. Ac primum quidem certum est, id quod gravissimum videri possit argumentum, librum de limitibus constituendis et primam partem alterius libri (de limitibus, Goes. 203. 204) non posse esse ejusdem auctoris [42]). Pars enim libri de limitibus constituendis de eisdem rebus agit, de quibus fragmentum libri alterius de limitibus. Sed nonne hinc eodem jure, quo Lachmannus librum de limitibus constituendis damnavit, colligi potest, fragmentum illud de limitibus ex libro de lim. const. excerptum esse [43]) ejusque in triperti-

---

40) Laudat auctor versus illorum p. 172. 174. Goes.

41) De nomine Hygini dubitari non potest, cf. infra p. 49, not. 52).

42) Nescio, quid sibi voluerit Blume 7, 140, dicens mirum esse, quod Hyginus praeter librum de limitibus (intelligit librum, qui apud Goes. 150—202 legitur) peculiarem librum de condicionibus agrorum scripserit. Horum enim argumentorum diversitas aperte maxima est.

43) Quae p. 203. 204. G. leguntur, respondent eis, quae in libro de lim. const. inveniuntur p. 152. 156—158. 181—183. Postrema tantum pars (p. 204) quanquam de eadem re est, atque p. 191. 195, ita a libro de lim. const. discrepat, ut altera

tione illa artis mensoriae locum occupasse [44])? Fuerunt sane ejusmodi fata librorum agrariorum. Neque enim, ut hoc utamur, ipsa illa, quae de conditionibus agrorum et de controversiarum generibus scripsit Hyginus, sine mutationibus eisque haud exiguis ad id tempus, quo codex Arcerianus scriptus est, pervenerunt. Interpolationum certe vestigia admodum gravia adsunt [45]).

---

ex alteris descripta non videantur. — Fragmentum de limit. 203. 204. ex libro de lim. const. excerptum esse, statuit etiam Goes. not. p. 166.

44) In fragmento de limit. nihil inest, quod probet, illud cum eis, quae de cond. agr. et de controv. gener. agunt, arctius cohaerere, cum propter transitum, per quem auctor a conditionibus agrorum ad controversiarum genera pervenit (Blume 7, 156) et propter locum in fine controversiarum (Blume 7, 169. *De jure territorii paene omnem percunctationem tractavimus, cum de conditionibus agrorum generatim perscriberemus*) dubitari nequeat, quin hae duae partes revera uno libro ab eodem auctore fuerint comprehensae.

45) Blume 7, 140 sq. Is potius de authentia hujus libri quam libri de lim. const. dubitabat. Ceterum improbanda est maxime Zeissii de hoc libro sententia, qui (Rigaltium secutus in not. p. 275. Goes.) l. c. p. 879. 883. omnia fere ex Siculo Flacco et Aggeno Urbico descripta et compilata putat. Primum enim non animadvertit, duo fragmenta Siculi Flacci foliis transpositis in Hygini librum irrepsisse (v. p. 35, not. 6); quae autem praeterea cum Siculo Flacco aut Aggeno Urbico concinunt, in eis quaerendum est, uter utrum expilaverit. Atque Hyginum quidem Trajani tempore vixisse constat, Siculum autem et Aggenum ante Hyginum vixisse Zeiss nec demonstravit, nec demonstrare poterit. Nisi enim praejudicata opinione rem aggressus esset, eum non fugisset, ex loco Siculi Flacci p. 24. G., ubi edictum Domitiani commemoratur, nihil peti

Illud quoque fragmentum agrarium de limitibus (Goes. 215—219), quod Frontino vulgo adscribitur, quanquam haec res haudquaquam certa est [46]), aeque facile ex libro de limitibus constituendis describi potuit, atque hujus loci ex fragmento illo [47]). Quod autem ad errores attinet, quos Lachmannus dicit auctorem de limitibus constituendis incuriose descripsisse, de his quidem fateor me nunc accuratius quaerere non posse. Utor enim textu Goesiano, quaestio autem illa ex ipsis codicibus dijudicanda est. Sed ut insint in utroque eidem scribendi errores, rursus quaerendum est, uter utrum expilarit. Si autem revera fragmentum illud de limitibus a Frontino profectum est, si revera auctor de limitibus constituendis id expilavit, hinc tamen non sequitur, auctorem de limitibus con-

---

posse nisi terminum, post quem liber ille scriptus sit; nec ignorando despexisset argumenta, quibus Goes. (not. p. 147) et Blume (5, 376.) Aggenum Christianum fuisse et postremis imperii Romani temporibus vixisse demonstraverunt. Qua omnino levitate Zeiss judicaverit, perspicitur inde, quod ne illum quidem locum novit, ubi Aggenus Hyginum laudat p. 46. G., unde clarissime elucet, Hyginum non potuisse esse compilatorem Aggeni. Siculum Flaccum recte Trajani tempori assignare videtur Niebuhr, *Röm. Gesch.*, 2, 375 (ed. 1.) aut 2, 172 (ed. 2.). Pro imitatore Hygini eum habet Blume 7, 141, 5).

46) In cod. Arc. (fol. 24a—27b) Julio Frontoni tribuitur, sed est liber ibi anepigraphus et acephalus teste Eberto. In alio quodam codice Hygino tribuitur, v. Goes. not. p. 166. Frontino adscribunt praeter Lachmannum Zeiss p. 879. 883. Dederich in *Zeitschr. f. d. Alterth.* 1839. p. 847. Niebuhr, *Röm. Gesch.*, 2, 542.

47) Quae p. 215. 216. 217 init. leguntur, concinunt cum locis Hyginiani libri p. 150. 153. 150. 151. 154. 151. 154. 155. 153.

stituendis non esse Hyginum Trajani aequalem. Nam vel eum, qui de conditionibus agrorum et de controversiarum generibus scripsit, Frontini libros in usum suum convertisse certissimum est [48]).

Ejus vero argumenti vim, quod Lachmannus in ea re cerni putat, quod auctor versibus nonnullis Virgilii Lucanique laudatis speciem quandam doctrinae sibi conciliare studet, agnoscere omnino non possum. Cur enim homo plebejus altioris eruditionis expers non potuerit ineunte saeculo secundo aeque bene falsa doctrinae specie gloriari ac posteriore tempore, ego hercle non video.

Atque haec quidem contra argumenta Lachmanni disputata sunto. Sermonem infra [49]) ita cum sermone libri de conditionibus agrorum et de controversiarum generibus et vero etiam libri de munitionibus castrorum conspirare videbimus, ut eundem omnium trium librorum auctorem esse confirmet. Ab eodem librum de limitibus constituendis et librum de conditionibus agrorum et controversiarum generibus scriptos esse, vel ea re quodammodo probari videtur, quod utriusque libri auctor status provinciae Pannoniae peritissimum se exhibet [50]). Et videtur sane locus libri de

48) Praecipue hoc fecit in controversiis, quanquam de hac quoque re judicium difficile est, quoniam Frontinus incorruptus non exstat. Cf. Blume 7, 138 sq.

49) Pag. 58 sqq.

50) Hyg. de lim. const. 198. G. *Certa enim pretia agris constituta sunt, ut in Pannonia —. His omnibus agris vectigal ad modum ubertatis per singula jugera constitutum. Horum aestimatio ne qua usurpatione per falsas professiones fiat, adhibenda est mensoris diligentia. Nam et in Phrygia et in tota*

limitibus constituendis ante alterius libri locum scriptus esse [51]). Auctor porro libri de limitibus constituendis Aggeno Urbico Hygini nomine notus fuit [52]); si igitur hic Hyginus diversus esset ab Hygino Trajani aequali, mirandum certe esset, Aggenum, qui Hyginum quoque de controversiis cognovit expilavitque [53]), nunquam ne verbulo quidem Hyginos duos distinguere. Ipse denique de limitibus constituendis liber haudquaquam adeo ineptus est, ut idcirco ab Hygino Trajani aequali abjudicandus sit. Auctor identidem suum ac proprium judicium profert [54]). Itaque videndum, sintne ea, quae in Hyginum Trajani aequalem convenire non videantur, ab interpolatore quodam profecta, cujus aliqua certe vestigia deprehendisse mihi videor.

Asia ex hujusmodi causis tam frequenter disconvenit, quam et in Pannonia (quem locum ad Trajani tempus retulit Rudorff quoque in *Zeitschr. f. gesch. Rechtswiss.*, 10, 125.). Hyg. de cond. agr. p. 209. G. v. supra p. 41, not. 25).

51) Sine dubio assignatio, de qua p. 209. G. sermo est, propter eam ipsam causam tanta accuratione fiebat, quod antea lites semper ibi exortae erant.

52) Agg. Urb. p. 46. G. *Nam decumanum limitem traxerunt, sicut Hyginus describit, ab occidente in orientem. Cardinem vero a meridiano in septentrionem duxerunt. Quidam vero ex adverso eos asserunt constitutos. Nam et alibi limites facti sunt ab his, qui solis ortum et occasum secuti sunt, quos fefellit ratio geometriae. Mihi tamen, sicut Hyginus constitui* (G. constituti) *decrevit limites, ita rationabile videtur, ut decumanus maximus in orientem crescat et cardo maximus in meridianum.* Quibus respicit locos Hygini 150. 153. 154. G.

53) Blume 7, 139.

54) Goes. 181. 195. 198.

Consilium certum, ex quo ordo et dispositio partium singularum explicantur, secutus est auctor, adeo ut rejicienda sit sententia Zeissii, qui totum librum ex quatuor centonibus inepte consarcinatum esse arbitratur [55]. Quae cum ita sint, donec gravioribus certioribusque argumentis de contrario mihi persuadeatur, in ea sententia persto, ut librum de limitibus constituendis Trajani aequali adscribendum esse existimem. Utrum autem tituli, quibus et hic liber, et alter in codice Arceriano inscribuntur [56], recti sint, an falsi,

---

55) Quatuor illos centones complecti putat paginas 150 — 159, 159 — 167, 167 — 177, 177 — 202 ed. Goes. Quod locus, qui est p. 167 — 177, concinit cum locis nonnullis libri, qui poeticon astronomicon inscribitur, afferri non debet contra authentiam libri de limitibus constituendis; imo est illud argumentum ex eorum numero, quibus Zeiss recte probare studuit (p. 881), librum quoque poet. astr. esse profectum ab Hygino Trajani aequali.

56) Libro, qui apud Goes. p. 150—202 legitur, cui addita est in cod. Arc. lex Mamilia (G. 339. 340), in priore parte Arceriani subscribitur: *Exp. Hygini gromatici constitutio feliciter*, in posteriore: *Liber Hygini gromaticus explicit*, quacum subscriptione concinit titulus in folio 137 b 1: *Inc. lib. Hygini gromaticus*, quem suspectum esse supra p. 31, 3) vidimus. Verum hujus libri titulum fuisse puto: *de limitum constitutione*. Cf. p. 159. G. *Foeda est enim neglegentiae culpa, cum de limitum constitutione disputemus, praeterire tot operum exempla.* — Alter liber inscribitur in cod. Arc.: *Inc. de limitibus Hygini*; subscribitur: *De limitib. Hygini exp. feliciter.* Hunc titulum falsum esse puto profectumque inde, quod fragmentum de limitibus (Goes. 203. 204.) reliquis assutum erat. Sed nomen Hygini, auctoris libri de cond. agr. et de contr. gen., propterea non continuo suspectum est; et etiamsi Hygini nomen auctoritate codicis Arc. defendi non possit, to-

non potest dijudicari, nisi ab eo, qui amplioribus, quam ego, codicum subsidiis adjuvatur.

Librum de munitionibus castrorum Lachmannus non Hygino Trajani aequali, sed eidem, quem auctorem libri de limitibus constituendis statuit, tribuit, quoniam codicis auctoritas pro auctore libri de limitibus constituendis facere videatur, et sermo is sit, qui Trajani aetati non conveniat. Ac de sermone quidem infra agemus. Quomodo autem codicis Arceriani auctoritas magis auctori de limitibus constituendis faveat, equidem non video. Ipsius enim Arceriani auctoritate nec nomen auctoris nec titulum confirmari vidimus [57]). Si autem verus esset titulus *Incipit liber Hygini gromatici*, in ea tantum re consensus inscriptionum librorum de limitibus constituendis et de munitionibus castrorum cerneretur, quod auctoris nomini agnomen *Gromatici* additum est [58]), quod abest a titulo alterius libri. Quod quidem argumentum satis profecto leve foret, praesertim cum libri de limitibus constituendis titulus fluctuetur inter *Hygini gromatici constitutio* et *liber Hygini gromaticus* [59]).

Ut autem librum de munitionibus castrorum eidem Hygino assignem, qui de conditionibus agrorum

---

tius tamen disputationis nostrae vis eo non infringitur. Ejus enim cardo in ea re versatur, ut demonstretur, duos illos libros eidem auctori esse tribuendos. Quod si demonstravimus, vel sine cod. Arceriani auctoritate nomen Hygini tenendum est propter Aggeni Urbici locum, quem not. 52) exscripsimus.

57) pag. 37.

58) Cf. supra p. 42, not. 32).

59) Cf. pag. 50, not. 56).

et de controversiarum generibus scripsit, imprimis adducor eo, quod is rei militaris status, quem auctor ante oculos habuit, tempori Trajani prorsus convenit [60]). Ac primum quidem, ut totius libelli argumentum demonstrat, liber eo tempore scriptus est, quo castra accuratissime muniebantur, id quod Vegetii tempore *jam diu* intermissum esse legimus [61]). In pedite etiamtunc robur exercituum Romanorum cernebatur; militem enim auctor pro pedite dixit, opposito equite [62]), cum ingravescente vi et auctoritate equitatus post Hadriani tempus miles pro equite dictus sit [63]). Si praeterea recte statuimus, ab Hadriano novam rei militaris constitutionem esse profectam, ad eamque legionis antiquae formam, a Vegetio descriptam, esse referendam [64]), dubitari nequit, quin ea legionis forma, quam Hyginus ante oculos habuit, ante Hadrianum in usu fuerit. Hygini scilicet cohortes legionariae senis centuriis constant, quarum in singulis octogeni homines insunt, Vegetii quinas habent inque singulis homines centenos undenos [65]); Hygini porro legiones equitatu carent, Vegetii proprium atque insitum equitatum habent [66]). Videmus igitur Hygini legiones eam formam referre, quae ex Marii Caesaris-

---

60) Universum hoc argumentum indicavi in *Historia mutationum rei militaris Romanorum inde ab interitu rei publicae usque ad Constantinum Magnum*, Gottingae 1846. p. 63, not. 2).

61) Veg. 1, 21. 3, 10.

62) Hyg. de mun. castr. 25.

63) *Hist. mut. rei mil. Rom.* p. 96.

64) Ibid. p. 80. 85 sqq.

65) Hyg. 1. 2. Veg. 2, 6. 2, 8.

66) Veg. 2, 6.

que tempore in usu fuit; proptereaque absurdum esset, si Hygini legiones tempori adscriberemus, quod postesi rius esset tempore ejus legionis, quam Vegetius tanquam antiquam descripsit, prorsus commutatam speciem prae se ferentis.

Quodsi hac ratione terminum constituimus, ante quem librum scriptum esse statuamus, terminum, post quem scriptus sit, quaeramus. Ac profecto cum primae cohortes legionariae Hygini tempore duplum jam militum numerum habuerint [67]), cujus usus nas-centis primum vestigium Caesaris tempore invenimus [68]); cum Hygini tempore vexillariorum usus, qui Augusti aetate institutus erat [69]), prorsus confirmatus esse videatur [70]); cum alae et cohortes miliariae, quae apud Hyginum inveniuntur [71]), Claudii demum Vespasianique tempore in usu esse coeperint [72]); cum cohortes denique equestres ne Vespasiani quidem tempore ad eam perfectionem pervenisse videamus, quo Hygini tempore pervenerant [73]): dubitare nullo pacto poterimus, quin liber aut Domitiani aut Trajani tempore scriptus sit.

Tota de tempore libelli disputatione supersedere poteramus, si locus ille, ubi auctor eum, ad quem librum dedit, alloquitur [74]), mansisset incorruptus.

67) Hyg. 3.
68) *Hist. mut.* p. 20. 21.
69) Ibid. p. 45.
70) Hyg. 4. 5. 23. 24. 30.
71) Ibid. 15. 23. 24. 28. 30.
72) *Hist. mut.* p. 58, not. 1) et 17).
73) Hyg. 19. 25. 26. *Hist. mut.* p. 59.
74) Hyg. 45. *In quantum potui, domine frater, pro tirocinio meo in brevi omnes auctores sum persecutus.*

Corruptam enim esse allocutionem *Domine frater* ipsa res ostendit. Quis enim fratrem Imperatorum Romanorum tempore Dominum appellaret, nisi aut frater Imperator, aut ipse fratris servus esset, quorum neutrum in auctorem nostrum cadere probabile est. Domini autem appellatio, quam vel Tiberius recusavit [75]), cum paulo ante Domitianum frequenti usu stabilita esse videatur [76]), Imperatoris cujusdam nomen in ea corruptela latere puto, praesertim cum auctor fautorem suum praeterea *Magnitudinis* appellatione ornet [77]). Scripsit autem sine dubio auctor *Domine Trajane* [78]). Ad Trajanum enim librum datum esse, non ad Domitianum, cujus et ipsius nomen audaciore conjectura in textum inferri possit [79]), eo probabilius est, quod Trajanus non solum bellis gloriam militarem appetebat, sed etiam constitutiones militares emisit [80]), et vero etiam eorum industriam comprobabat,

---

75) Dio 57, 8.

76) Dio 67, 13.

77) Hyg. 47. *ut, si dignatus fueris injungere, novitatem metationis ad magnitudinem tuam primus adferam.*

78) Eandem appellationis formam habes apud Vopisc. in Aureliano c. 14. *Aurelianus dixit: Et ego, domine Valeriane, Imperator Auguste, ideo cuncta feci.*

79) Scilicet si scripseris *Domitiane Imperator*, cui tamen conjecturae vel id obstat, quod *Imperator* postpositum est, quanquam in nominativo certe eandem collocationem habet Hyginus apud Blumium 7, 169. Possit etiam aliquis conjicere *Domine Imperator*, quae appellatio eo tempore satis usitata erat (v. Dosith. Mag. interpret. lib. tertius, p. 17. 18. Böcking). Attamen vel haec conjectura propter literarum ductus difficilior est.

80) Veg. 1, 8.

qui rem militarem libris exposuerant [81]). Videtur autem liber de munitionibus castrorum eo tempore scriptus esse, quo exercitus in bellum profecturus erat [82]). Nec dubito, quin ante eandem expeditionem scriptus sit, ex qua reversus auctor epistolam illam ad Celsum scripsit, quae inter rei agrariae libros exstat [83]). In codice quidem Arceriano [84]) haec epistola Balbo cuidam tribuitur, quocum eum Balbum cave confundas, qui Augusti aetate mensor erat [85]); illique Blume, qui antea Hyginum pro auctore habuerat [86]), epistolam revera adscribit [87]). Sed codicis Arceriani his in rebus auctoritas propter miserrimum archetypi habitum non magna est; itaque cum eadem epistola in aliis codicibus aut Frontino aut Nypso tribuatur, quorum posterioris nomen falso illi praefigi patet, solus Frontinus cum Hygino de epistola illa litigare possit. Ac Frontinus quidem satis ingeniosum patronum invenit *Dederichium* [88]), qui epistola illa eandem rem narrari

---

81) Veg. 2, 3. *Nam unius aetatis sunt, quae fortiter fiunt, quae vero pro utilitate rei publicae scribuntur, aeterna sunt; idem fecerunt alii complures, sed praecipue Frontinus, divo Trajano ab ejusmodi comprobatus industria.* De quo loco cf. Dederich in *Zeitschr. f. d. Alterthumswiss.* 1839. p. 854.

82) Hyg. 47. *quae* (sc. novitas metationis) *tibi spero placebit, si primum quotidianam metationem tractabis.* Cf. comment. meus.

83) Goes. p. 28 sq.

84) Fol. 157 b 2.

85) De quo v. p. 109. 141. 148. Goes.

86) 7, 142.

87) 7, 240.

88) *Bruchstücke aus dem Leben des S. Julius Frontinus* in *Zeitschr. f. d. Alterthumswiss.* 1839. num. 105 sqq. ibique p. 842 sqq.

censet, quam brevius narraverit Frontinus in Strategematon libris [89]). Quem tamen locum si accuratius contemplatus eris, inveneris, comparationi duorum illorum locorum nimis tenuia subjacere indicia. Neque enim profecto sufficit, quod loci illi inter se non repugnant. Utrumque ad eandem rem referri posse non nego, referri debere Dederich non demonstravit. Limites enim aeque bene ac Domitianus Trajanus in bello Dacico agere potuit, omninoque Trajanus eadem mensorum opera egebat, qua Domitianus [90]). Accedit, quod nimiam profecto adulationem Frontino imputari necesse esset, si illam epistolam de rebus a Domitiano gestis scripsisset. Quanquam enim Domitianum laudibus ab eo elatum esse constat [91]), eo tamen adulatio ejus vix potuit progredi, ut de clara expeditione et victoria Imperatoris verbis grandibus loqueretur [92]). Quae multo rectius ad Trajani expeditionem Dacicam referri videntur [93]). Quapropter epistolam illam auctori de munitionibus castrorum adscripserim, cum praesertim maximae, ut in tam parvo loco, inveniantur sermonis similitudines. Sic transitus for-

---

89) Strat. 1, 3, 10. *Imperator Caesar Domitianus Augustus, cum Germani more suo e saltibus et obscuris latebris subinde impugnarènt nostros tutumque regressum in profunda silvarum haberent, limitibus per centum viginti millia passuum actis, non mutavit tantum statum belli, sed subjecit ditioni suae hostes, quorum refugia nudaverat.*

90) Cf. Dio 68, 8. 9. 13.

91) Dederich l. c. p. 836. 842.

92) Cf. Dio 67, 6. 7.

93) Idem statuit Rigalt. in not. ap. Goes. p. 233. Niebuhr, *Röm. Gesch.*, 2, 533. ed. 1.

mula: *Nam quod pertinet,* in libro de munitionibus castrorum usitatissima [94]), auctor epistolae utitur [95]). Idem locutionem *in quantum potui* [96]) et *ne quid nos praeteriisse videamur* [97]) usurpat [98]).

Quodsi jam demonstravimus, librum de munitionibus castrorum eodem tempore scriptum esse, quo Hyginus ille de conditionibus agrorum et de controversiarum generibus scripsit, nulla profecto causa est, cur, cum idem auctoris nomen uterque liber prae se ferat, diversos eorum auctores fuisse statuamus. Quod enim auctor de munitionibus castrorum singula nonnulla memoriae tradidit, quae aliunde aut omnino non constant, aut eo tempore in usu fuisse nescimus, quo refero, quod Palmyrenos in exercitibus Romanis meruisse stipendia [99]), et camelis in bellis Romanos usos

---

94) Hyg. 47. Cf. 1. 9. 56.

95) Goes. 29. *Nam quod ad notitiam pontium pertinet et fluminum latitudinem, discernere, etiamsi hostis infestare voluisset, ex proxima ripa poteramus.*

96) Goes. 29. *Ideoque rerum ad professionem nostram pertinentium in quantum potui occupatus species, qualitates, conditiones, modos et numeros excussi.* Cf. Hyg. 45. 21. 2.

97) Goes. 29. *Ergo, ne quid nos praeteriisse videamur, omnium mensurarum appellationes conferamus.* Cf. Hyg. 22.

98) Argumentorum loco hic nondum esse possunt loci, in quibus auctor epistolae similia habet, atque Hyg. de cond. agr. et de limit. const. Alioquin ad locum not. 97) citatum comparassem Hyg. de cond. agr. 210. G. (v. not. 107), nec reticerem, verbi *explicandi* usum satis singularem (Goes. 29. *Hos interventu operis ad aciem decisa parte ferramenti usus explicuit*) recurrere apud Hyg. de lim. const. 168. G. *ordinate ferramento explicabitur.*

99) Hyg. 24. 29. Generali Syrorum appellatione factum

esse [100]) narrat, hinc argumenta ad libri authentiam impugnandam peti non possunt, cum gaudendum potius nobis sit, ea nos discere.

Nec profecto sermo libri de munitionibus castrorum is est, qui a Trajani aetate alienus videatur. Etsi enim nonnulla continet, quae primo oculorum obtutu inferiorem aetatem sapere videantur, reputandum tamen est, auctorem ipsa materia coactum multis vocabulis locutionibusque usum esse, quae ab urbani sermonis et puritate et elegantia abhorrent. In castris enim aeque atque in arte mensoria sermo rusticus regnabat, ita ut libri de castrensi disciplina aut de arte mensoria scripti rusticitatis cujusdam speciem evitare non possent. Praeterea cogitandum est, multa adeo in codicibus esse corrupta, ut non verba, sed sententiam scriptoris restituisse saepius satis habere debeamus; quocirca si quid non ita restitui posse videatur, ut sermonis puritati conveniat, ejusmodi labes non continuo auctori ipsi adspergendae sunt. Atque haec quidem qui sedulo observaverit, is concedet, sermonem optime convenire in hominem altioris eruditionis expertem Trajani tempore degentem. Sermo autem ita concinit cum sermone reliquorum librorum Hyginianorum, ut vel hinc argumentum peti possit, quo probetur, libros illos ab eodem auctore esse pro-

---

videtur esse, ut alibi proprio suo nomine non commemorarentur. Bellicosae autem gentis gloriam eos habuisse, vel ex Vopisc. Aurel. 26. discimus.

100) Hyg. 29. Camelorum bellicum usum Romani jam Luculli tempore cognoverant. Vegetii autem auctoritas, qui (3, 23) eorum usum solis exteris nationibus adscribere videtur, non est magni aestimanda.

fectos. Sic vel ipsum initium libri de munitionibus castrorum eandem transitus formam prae se fert, qua Hyginus viam sibi munit a conditionibus agrorum ad controversiarum genera [101]). Locutiones porro singulares nonnullas in omnibus libris pariter usurpatas invenimus, veluti: *Illud maxime observare debebimus* [102]), *meminerimus itaque* [103]), *ut supra dixi* [104]), *ut puta* [105]), *ut sciamus quot* [106]), *ne praeterisse videar* [107]). Quae etsi nonnunquam leviter mutatae inveniuntur, hac tamen re non infringitur argumenti vis, quae in universa elocutionis similitudine cernitur. In usu praeterea verborum quorundam rariorum aut rariore sententia usurpatorum libri concinunt, veluti in usu verborum *perferendi* [108]), *persequendi* [109]), *con-*

---

101) Blume 7, 156. *Hae sunt conditiones agrorum, quas cognoscere potui. Nunc de generibus controversiarum perscribam, quae solent in quaestionem deduci.*

102) Hyg. 9. Cf. Goes. 208. *Illud vero observandum.*

103) Hyg. 26. 58. Cf. Goes. 207. *Sed et haec meminerimus.* Blume 7, 169. *Sed et illud meminerimus.*

104) Hyg. 5. 9. 40. Goes. 167. 195. 207. 209. 210. Blume 7, 160. 164. 167. 168. 170.

105) Hyg. 3. 7. 21. Goes. 187. 209. Blume 7, 165.

106) Hyg. 31. 32. 35. Goes. 193. *ut sciat, quot in eum locum homines deduci possint.*

107) Hyg. 22. Goes. 210. *Et de hac ipsa conditione diligenter permoneo, ne quid sit, quod praeteriisse videamur.* Cf. supra not. 97).

108) Hyg. 48. Goes. 210. *id est, ut sollicitius perferam.*

109) Hyg. 45. Goes. 159. *itaque persequi omnia non alienum puto.*

veniendi [110]), *subjacendi* [111]), *injungendi* [112]), *ampliandi* [113]), *interponendi* [114]). Illud quoque ad usum peculiarem auctoris referendum videtur, quod conjunctione *quotiens* [115]) et particula *alioquin* [116]) frequentius utitur. Quae similitudines si cui nimis paucae nimisque leves videantur, eum reputare secum jusserim, cum omnium librorum Hygini, tum imprimis libri de munitionibus castrorum eam materiam rationemque esse, quae prohibeat, quominus certum quoddam ac proprium dicendi genus, ex quo auctorem et cognoscamus et agnoscamus, exhibeatur.

Mensorem denique vel professorem artis mensoriae librum de munitionibus castrorum scripsisse, nemo, opinor, mirabitur, qui meminerit arctae necessitudinis, quae inter castrensem disciplinam et artem mensoriam intercessit [117]). Viri enim militares artem

---

110) Hyg. 40. Goes. 174. *Sequitur dein, ut et orientis occidentisque linea huic normaliter conveniat.*

111) Hyg. 56. Goes. 150. *dexteram appellaverunt, quae septentrioni subjacebat.* 173. *Sed quoniam oceanus meridiano subjacet circulo.*

112) Hyg. 47. Goes. 156. *Nam locatione operis hujus non solum, quod ad publicos limites pertineret, injunxit.* Blume 7, 156. *Quae res necessitatem ripae muniendae injungit.*

113) Hyg. 37. Goes. 158. *ut a decumano maximo quintus quisque spacio itineris ampliaretur.* 160. *Illas quoque urbes — dato iterum coloniae nomine, numero civium ampliavit.*

114) Hyg. 10. 15. Goes. 189. *interposito ampliori spatio.*

115) Hyg. 2. 4. 25. 32. 40. 52. Goes. 162. 208. 210. Blume 7, 157.

116) Hyg. 1. 16. Goes. 207. 208. Blume 7, 162.

117) Klenze, *das römische Lager und die Limitation* in *Philolog. Abhandl.* p. 106 sqq.

mensoriam exercebant [118]), et ipse Hyginus in libro de limitibus constituendis ad castrorum similitudinem provocat [119]).

Jam quoniam eis, quae hucusque disputavimus, et argumenta attulimus, quibus Hyginus Trajani aequalis auctor libri de munitionibus castrorum esse probetur, et illa argumenta, quibus contraria sententia niti posse videatur, refutavimus, nihil restat, nisi ut difficultatem quandam expediamus, quae primo oculorum obtutu satis gravis videtur esse. Nemo enim veterum auctorum hunc Hygini libellum commemorat. Cui silentio in eis tantum scriptoribus momentum aliquod tribui debet, quos certam quandam causam Hygini libelli commemorandi habuisse demonstrari potest. Atque vel inter hos ne Joannis quidem Lydi silentio multum tribuam [120]), quippe qui ea aetate vixerit, qua una cum ipsa castrorum metandorum arte, liber quoque de munitionibus castrorum ex hominum notitia abire potuerat; Flavium autem Vegetium Renatum ne fama quidem nomen Hygini accepisse [121]) eo magis

118) Goes. 209. 119. 120.

119) Goes. 163. *Quibusdam coloniis postea constitutis — Decumanus maximus et cardo maximus a civitate oritur, et per quatuor portas in morem castrorum ut viae amplissimae limitibus diriguntur. Haec est constituendorum limitum ratio pulcherrima. Nam — incolis quoque iter ad forum ex omni parte aequale. Sic et in castris groma ponitur in tetrantem, qua velut ad forum couvenitur.* Cf. de mun. castr. 12.

120) Lyd. de mag. 1, 47. In transcursu hic moneo, Lydum Frontini de re militari libros cognovisse, v. 1, 47. 3, 3., quos locos in usum suum non convertit Dederich l. c. p. 853 sqq.

121) Veg. 1, 8. *Haec necessitas compulit, evolutis auctoribus ea me in hoc opusculo fidelissime dicere, quae Cato ille*

mirandum est, quod loci quidam apud Vegetium exstant, qui Hyginum quoque a Vegetio expilatum esse probare videantur [122]). Quam difficultatem licet ita tollere possimus, ut Vegetium eos locos non ex ipso Hygino, sed ex libro aliquo, quem Hyginus et ipse in usum suum converterat [123]), petivisse statuamus; ego tamen magis eo inclino, ut Vegetii locum audaciore quidem, sed haud improbabili, medicina sanandum esse arbitrer. Ut enim in Vegetii loco nomen Hygini addendum esse putem, adducor comparatione loci cujusdam Joannis Sarisberiensis [124]). Hic enim locus aperte

---

Censorius de disciplina militari scripsit; quae Cornelius Celsus, quae Frontinus perstringenda duxerunt; quae Paternus, diligentissimus juris militaris assertor in libros redegit; quae Augusti et Trajani Adrianique constitutionibus cauta sunt. Nihil enim mihi auctoritatis assumo, sed horum, quos supra retuli, quae dispersa sunt, velut [in ordinem] epitomata conscribo.

122) Veg. 1, 22. *Cavendum etiam, ne mons sit vicinus altior, qui ab adversariis captus possit officere. Considerandum etiam, ne torrentibus inundari consueverit campus, et hoc casu vim patiatur exercitus.* Veg. 3, 8. *Ne subitis tempestatibus campus, in quo manendum est, soleat inundari.* Cf. Hyg. 57. — Veg. 1, 23. *Porta praetoria aut orientem spectare debet, aut illum locum, qui ad hostes respicit.* Cf. Hyg. 56. — Veg. 3, 8. *Fossa perducitur lata pedes quinque, alta tres.* Cf. Hyg. 49.

123) Aliorum enim auctorum libros se excerpsisse testatur ipse Hyginus 48. Quod a Vegetio multa narrantur, quae Hygino refragantur, ex ipsa Vegetiani operis conditione explicatur.

124) Sarisb. de nugis curialium 6, 19. p. 377 ed. Amstel. 1664. *Quam* (artem militarem) *si quis ediscere voluerit, adeat Catonem Censorium, legat et illa, quae Cornel. Celsus, quae*

ad imitationem loci Vegetiani scriptus est, id quod mirari non debemus, quoniam Sarisberiensis eo ipso loco testatur, se Renatum saepius exscripsisse. Atqui Sarisberiensis locus ita a Vegetiano discrepat, ut Frontinus omissus sit, quem tamen Sarisberiensi notum fuisse constat [125]), pro eoque *Julius Hyginus* commemoratus. Hanc discrepantiam ita optime explicabimus, ut statuamus, Vegetium ipsum scripsisse *quae Frontinus*, *quae Hyginus*, eumque locum a librario quodam ita descriptum esse, ut verba *quae Hyginus* propter ὁμοιοτέλευτον omitterentur. Ita enim explicatur, quomodo in nostris Vegetii editionibus Hyginus omissus sit. Sarisberiensis autem codice videtur usus esse, in quo Hygini nomen omissum in margine adscriptum erat, videturque ea sententia fuisse, ut hac re indicari arbitraretur, in textu pro Frontino restituendum esse Hyginum [126]). Quam in sententiam eo facilius incidere poterat, quod solos Strategematon libros Frontini, non libros de re militari, cognovisse videtur.

Julius Hyginus, quae Vegetius Renatus, cujus, eo quod elegantissime rei militaris artem tradidit, licet exempla praestrinxerit, plura inserui: legat, inquam, quae isti posteris praescribenda duxerunt.

125) V. Sarisb. p. 277. 278. 281. 346. 353 sq. 355 sq. 358.

126) *Julius* autem illud de suo intulit Sarisberiensis, ratus sine dubio, hunc esse Hyginum, Augusti libertum, cujus opus de vita rebusque virorum illustrium cognovit (v. p. 277), quem recte *Julium* Hyginum appellat.

Addendum ad proleg. pag. 3.

Quod prolegomenon pag. 3. dixi, librum Hygini ter tantum esse editum, erravi. Nam Scriveriana editio repetita est anno 1621. teste Schelio, qui proleg. p. 36. scripsit: *At Petrus Scriverius anno hujus seculi sexto* (voluit *septimo*) *primus ei lucem dedit: rursus vigesimo primo alia editione omnia ad fidem codicis scripti illius, quo et Lipsius fuerat usus, expressit, quibus editionibus etiamsi notas non adjecerit manumque adeo abstinuerit etiam illis, quae restituere nullo negotio potuisset, debet tamen ei me judice etiam sic multum Respublica literaria* etc. Ex quibus apparet, repetitae hujus editionis nullum nobis usum esse posse. Ceterum ex Schelii verbis non elucet, utrum totum corpus scriptorum de re militari, an solum Hygini librum repetitum dicat. Nec aliunde hac de re certius aliquid comperi. Editio enim illa non solum in bibliotheca regia Gottingensi non exstat, sed ne Eberto quidem et Bruneto nota erat.